

ДОКЛАД

Читалищата като средища за развитие на общностите в селските райони

ТЕМАТИЧНА РАБОТНА ГРУПА 7
НАЦИОНАЛНА СЕЛСКА МРЕЖА

НОЕМВРИ, 2014 г.

Проектът се изпълнява от AgrotecSpA

Съдържание

Встъпителни пояснения.....	3
I. Въведение.....	4
1.1. Дефиниции	4
1.2. Ролята на читалищата от периода на възникването им до сега.....	7
1.3. Брой на читалищата в страната и селските райони към момента	10
II. Правна рамка и основни дейности на читалищата	11
III. Източници за финансиране на дейностите, поддържане и развитие на капацитета на читалищата.	13
3.1. Субсидиране от държавата.....	13
3.2. Проучване на полученото финансиране на читалищата от мерките от ос 3 и 4 на ПРСР 2007-2013 г.....	15
IV. Анализ на ролята на читалищата за развитие на общностите в големите градове, в населените места около големите градове, в малките и средни градове и селата от селските райони	18
4.1. Силни страни на читалищата за развитие на общностите в селските райони	18
4.1.1. Материални ресурси и институционална устойчивост	18
4.1.2. Човешки ресурси	18
4.1.3. Форма на управление	19
4.1.4. Средище на общността	19
4.1.5. Многофункционалност, богатството и многообразието на читалищната дейност	19
4.2. Слабости и предизвикателства на читалищата в контекста на политиката за развитие на селските райони.....	21
4.2.1. Двойственост.....	22
4.2.2. „Затворените” общности.....	23
4.2.3. Организационни дефицити	23
4.2.4. Продукти и услуги.....	25
4.3. Заплахи	25
4.4. Читалищата като възможност и потенциал за общностно развитие в селските райони	26
4.4.1. Изграждане на социалния капитал в селската общност	27
4.4.2. Повишаване на капацитета на човешкия ресурс	28
4.4.3. Услуги за населението и икономиката в селските райони	29
4.4.4. Туристическите дейности.....	30
4.4.5. Подхода ЛИДЕР и мястото на читалищата за развитие на местните общности	31
V. Възможности и роли на читалищата, свързани с развитие на местните общности и политиката за развитие на селските райони за периода 2014-2020г.- изводи и предложения.....	32

Встъпителни пояснения

Една от основните задачи на Националната селска мрежа (НСМ) е набиране на мнения, провеждане на обсъждания и изготвяне на анализи и доклади по актуални теми на политиката за развитие на селските райони в страната. Темите са съобразени с интереса на членовете на НСМ и адресират, както въпроси и проблеми, възникнали от прилагането на Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) в периода 2007-2013г., така и потребности за подготовката на ПРСР за периода 2014-2020г.

Настоящият доклад е резултат от изпълнението на една от основните дейности на Звеното за управление (ЗУ) на Националната селска мрежа (НСМ), свързана със създаване на Тематични работни групи (TRГ) от членовете на НСМ в България. Работата на всяка TRГ през календарна година от периода 2013 – 2015г. завършва с писмен доклад, съдържащ анализ, изводи и препоръки по обсъжданите теми или проблеми, свързани с политиката за развитие на селските райони. Съдържанието на докладите на TRГ представя мнението на членовете на съответната TRГ или постигнат консенсус сред членовете на TRГ.

Целта на TRГ 7 е да отговори на интереса и активността на многобройна група от членове на НСМ – **читалищата**. Читалищата участват активно в живота на местните общности и помагат за укрепване и развитие на местните културни, социални и икономически партньорства. Тематичната работна група си е поставила задача да:

- ✓ **Събере и анализира** разнообразието от дейности, посоките за развитие на читалищната дейност, според вижданията, потребностите и активността на местните общности в селските райони;
- ✓ **Изведе** проблеми, да очертае възможности и перспективи за укрепване и популяризиране дейността на читалищата и местните общности;
- ✓ **Посрещне** приоритетите на страната за развитие на селските райони, за периода 2014-2020г. с потребностите и активностите на читалищата, като традиционни средища за активиране и развитие на местните общности в селските райони през годините.

Тематичната работна група се състои от 22 експерта и членовете на НСМ, проявили интерес и желание за работа по темата, и четири експерти на ЗУ на НСМ. Членовете на групата са представители на читалищата, държавната и местната администрация, неправителствени организации, научни институти и университети, съветнически и консултантски организации (Пълен списък на членовете на TRГ7 се намира в *Приложение 1*).

Работата в тематичната работна група е на доброволен принцип, като в рамките на нейното действие са проведени три заседания през 2014г. за обсъждане на структурата, съдържанието, предложенията на членовете и финализиране на разработения доклад.

Активен и съществен принос за разработване на темата и доклада има председателя на TRГ 7, г-жа Емилия Лисичкова, както и от членове на TRГ, за което екипът на ЗУ на НСМ сърдечно им благодари!

За коментари и въпроси по доклада, моля, обръщайте се към водещия експерт на ЗУ на НСМ - Мария Юнакова, myunakova@yahoo.com.

Пълният текст на доклада е наличен на интернет страницата на НСМ.

I. Въведение

Във фокуса на темата на доклада са читалищата и тяхната роля за развитие на местните общности, погледнати през призмата на политиката за развитие на селските райони. Докладът започва с определяне на термините, които се използват с цел уеднаквяване на разбирането между членовете на ТРГ, улесняване на дискусиите и формирането на препоръките.

1.1. Дефиниции

В заглавието на темата се въвеждат думи и понятия, които са популярни и известни, но е важно да се обясни техният смисъл и свързаност за целите на настоящия доклад: **читалища; средище; общности; селски райони.**

Тема и фокус на доклада са **читалищата**, но с акцент върху ролята им за съхраняване на социалния капитал и развитие на **местните общности в селските райони и приноса им за прилагане на политиката за развитие на селските райони.**

Определения за читалище

Думата **читалище** е една от думите от санскрит¹ с пълно покритие на звучене и значение в съвременния български език: cit (чит) – отбелязване, разбиране, знаене; (*сравни чета, читател, читалище, учител*).

В българския тълковен речник **читалището** е определено като:

- “1. Културна институция за разпространяване на знания и култура, особено активна през Възраждането.
2. Сграда, в която се помещава такава институция. В читалището има библиотека, театрален салон, зала за репетиции.”

Дефиницията на **читалище** в Уикипедия е:

“Читалището е типична за България обществена институция, която изпълнява учебно-просветителски функции и самодейност.”

И така, какво всъщност представляват **читалищата**? Като имаме предвид всичко написано за читалищата и тяхната дейност през годините, предлагаме следното определяне и разбиране за читалищата.

Читалищата са традиционна и характерна българска културна организация, която се заражда през Възраждането, преминава през всички промени на обществото ни, съхранена е и се развива според потребностите на различните времеви периоди и общности в страната. Читалищата са обществена организация, която е отворена за всички членове на общността и се характеризира с общодостъпността на дейностите си.

А какво означава **средище**? Остарялата форма на среда, център. В преносен смисъл се отнася за място, където е централизирана някаква дейност или където се събират някакви хора.

¹ **Санскрит** е част от индо-иранската група на индо-европейското езиково семейство.

Използвана е статия на Иван Танев Иванов, „Авестийски и индо-арийски изоглоси в старобългарския и съвременния български език - остатък от езика на прабългарите”.

Идва ред на определяне на значението на **общност/и** за целите и разбирането на доклада. **Общността** е термин на социологията. Под **общност** се разбира *група индивиди*, които имат емоционална връзка помежду си, преживяват се като част от по-голяма група, която надхвърля границите на семейството. Групираны са по **време, интерес, място** или друг признак. **Общността** има споделени ценности. Членовете ѝ са сплотени и със силно чувство за **групова отговорност**.

Опитът на читалищата от съвременна гледна точка за развитието на общностите

През последните години, читалищата са разглеждали често темата за развитието на общностите и тяхната роля в тези процеси, което е от голямо улеснение за настоящата ТРГ.

За период от седем години над 300 читалища са участвали активно в **проект „Гражданско развитие и участие чрез мрежата на читалищата“**. Проектът стимулира процесите, които естествено се развиват в читалищата като местни културни, образователни, информационни и общностни средища. Проектът им предлага актуална информация, обучение, финансова подкрепа на нови модели, идеи и практики, възможности за приобщаване на читалищата към ценностите на съвременното гражданско общество, обогатяване на диалога им с местната общност, създаване на нови партньорства и представяне в глобалната мрежа интернет.

Едно от първите издания от поредицата „Съвременни читалища“, разработени по проекта, е помагалото „Развитие на общности“². То има за цел да предложи на читалищата цялостна методология за изследване и работа с общности. Изданието подробно разглежда дефиниции за общност; типове общности; обяснителни модели за общността; методи за изследване на общностни потребности; развитие и идентичност на общността.

В науката съществуват два базови модела, които се опитват да обяснят обществените процеси, в това число и процесите в общността: **позитивистки модел и системен модел**.

Според **позитивисткия модел**, известен още като традиционен, общността се разглежда като сбор от вече изградени човешки отношения, които се възпроизвеждат чрез приемане на заварен опит, въплътен в традициите, обичаите, навиците и разбиранията. Съобразно тази гледна точка читалищни дейци, участвали в обучението за развитие на общности по проекта, характеризират по следния начин селската общност:

„жители на малки населени места с идентичен бит и култура, с почти идентичен стил на поддръждане на дома, с еднакъв поминък (земеделие, животновъдство, занаяти), с действащо натурално затворено стопанство и със запазена традиция, в съответствие с която различните поколения живеят заедно.“

Според **системния модел** (известен и като „отношенчески модел“) общността може да бъде разглеждана като особен тип социална система от човешки отношения, която във всеки момент е различна и търпи постоянни промени. Дефиницията на читалищните дейци при описване на общността чрез този модел е:

„група от хора, които създават продукт, съобразен с търсенето в реалния живот (културен, интелектуален, образователен), приспособяващи се към промените и отговарящи на потребностите на хората.“

² *Методическо пособие „Развитие на общности“*, разработено от авторски колектив Иван Иванов, Рафаел Чичек, Харалан Александров в рамките на проект „Гражданско развитие и участие чрез мрежата на читалищата“, който се изпълнява от Министерство на културата и Програмата на ООН за развитие, с подкрепата на Програма „Матра“ на Правителството на Кралство Холандия и Американската агенция за международно развитие.

Ако съчетаем представените модели на методическото пособие за развитие на общностите и дефиницията за общност, дадена от социологията, за целите на доклада може да обобщим, че

„общността е особен тип социална система от човешки отношения, която във всеки момент е различна и търпи постоянни промени.“

По същество **местната общност** обединява хората от дадена географска територия чрез техните общи интереси.

За целите на политиката за развитие на селските райони от началото на 2000 г. до днес (вече трети програмен период) България определя селските райони, като се базира на териториално-административното деление на страната. ***Селските райони обхващат територията на административно-териториалната единица община, в която най-голямото населено място е до 30 000 души. От всички 261 общини в България на критериите за определяне на селски райони отговарят 231 общини.***

Важно е да се направи разграничаването между села и селски район. В територията на селските райони има населени места, както села, така и градове, а също така и земеделски и горски територии, водни ресурси и техническа инфраструктура. Населеното място е исторически и функционално обособена територия, определена с наличието на постоянно живеещо население, строителни граници или землищни и строителни граници и необходимата социална и инженерна инфраструктура. Населените места се делят на градове и села, а селските райони обхващат цялата територия на административно-териториалната единица община. Целта при определяне на селските райони е да се приложи териториален подход, но също така следва да се обхване територия на която се упражнява местно самоуправление.

Определянето на селските райони не е географско определение, както са планинските район, нито чисто административно както са граничните райони, а определение за целите на политиката за развитие на селските райони за решаване на системни икономически, социални, демографски, екологични пречки и проблеми на дадена територия, породени от периферност, неблагоприятни природни и климатични характеристики и въздействия, икономически особености, намален или загубен потенциал.

Територията на селските райони в България, в която се прилагат целенасочени дейности на Програмата за развитие на селските райони, обхваща 81 % от територията на страната, и 39 % от населението на страната.³

Министерство на земеделието и храните е в процес на подготовка на Програмата за развитие на селските райони за периода 2014-2020г. Една от целите на програмата е подобряването на качеството на живот и активиране на местните общности в селските райони. Важен бенефициент на мерките, свързани с постигане на тази цел са читалищата.

Докладът представя и обобщава публична информация, нормативна уредба, опит и практика от прилагането на ПРСР 2007-2013г., предлага изводи и виждания за определяне и утвърждаване на читалищата като важно средище за развитие на общностите в селските райони, предимно за целите на ПРСР за периода 2014-2020г, но не само.

³Информацията е на база данните на НСИ от преброяване на населението, през 2011г.

1.2. Ролята на читалищата от периода на възникването им до сега

Читалище “Еленка и Кирил Д. Аврамови”, гр. Свищов – 1856г., Читалище “Добри Войников”, гр. Шумен - 1856 г.

Появата на читалището през 50-те години на 19 век е белег за модерност на българските общности, които търсят форма на доброволно гражданско сдружаване, още преди освобождението от османско владичество (1978г.). По това време църковните настоятелства са единственият израз на подобно гражданско организиране. През годините те биват натоварвани с разнообразни роли и задължения за съхраняване и развитие на духовни, образователни, културни и благотворителни дейности.

Кратка история на възникване на читалищната дейност в България (Подробна информация е предоставена в Приложение 2)

1856 г.	Издаден е турски правителствен акт за признаване на гражданските права на всички поданици на империята. ⁴
30 януари 1856г.	В Свищов в дома на търговеца Димитър Начович е създадено първото читалище от 45 общностни дейци. Същата година се създават и читалищата в Лом и Шумен.
60 те години на 19 век	Създават се много читалища, но всички в развитите градски центрове и нито едно в селата.
Периода след освобождение от турско робство	Читалището е съхранител на традиционните български ценности и добродетели. Извършва се обогатяване и реорганизиране на библиотечното дело. Създава се „щаб от опитни лектори”, известни учени и общественици, който срещу хонорар и безплатен прием изнася лекции в различни читалища за просвещение.
12 - 14 април 1911 г.	В София се провежда учредителен конгрес, на който са представени 158 организации и се поставя началото на Съюза на читалищата в България. За пръв председател на Читалищния съюз е избран проф. Иван Шишманов ⁵ . Разработва се законопроект за народните читалища и библиотеки, в който е предвидено създаването на специален читалищен данък, за да се осигури материалното съществуване на културно-просветни учреждения. Законопроектът не е приет.
1927 г.	Приет е Закона за народните читалища.

⁴ Използвана е информация от издание на Министерство на културата на Република България, Правителството на Холандия и ПРООН, „*Читалищата в България-минало, настояще и бъдеще*”, София, 2000г.

⁵ Литературен историк и критик, фолклорист и етнограф, обществен и държавен деец, действителен член на Българската академия на науките (1902). Един от основателите на Висшия педагогически курс в София (днешният Софийски университет), професор по всеобща литература и културна история и по теория на народната поезия, титляр на основаната от него катедра по сравнителна литературна история, декан на историко - филологическия факултет на Софийския университет. Като министър на народното просвещение (1903 - 1907) допринася за демократизиране на образованието в България.

април 1932 г.	Приет е уставът на Върховния читалищен съюз (ВЧС) в България. Според него структурата на Читалищния съюз включва следните звена: върховен, окръжни и околийски и местни читалища.
До 1939 г.	Броят на съюзените читалища достига 2 600 .
През 1941 г.	Приет е нов читалищен закон, който превръща читалищата в юридически лица, т.е. сдружения с идеална цел за държавно-градско и народностно възпитание, чрез културно-просветна дейност. В структурата на читалищата влизат върховният читалищен съюз и по един околийски читалищен съюз за всяка административна околия.
До 1944 г.	Броят на читалищата нараства до 3 691.
Лятото на 1945 г.	Издадена е „Наредба-закон“ за народните читалища, съгласно която те се поставят под надзора на новосъздаденото Министерство на пропагандата.
След 50-те години на 20-ти век	Комунистическата власт полага целенасочени усилия за териториалното разширяване и материално осигуряване на читалищата, като отчита тяхната близост до хората и възможността им да се използват за идеологически цели. Читалищата са обявени за органи на народните съвети и комитетите на Отечествения фронт. Читалищата се прехвърлят към Държавния комитет за наука, изкуство и култура. ВЧС е преименуван в Съюз на народните читалища, а негов председател става председателят на Комитета за наука, изкуство и култура.
В края на 1996 г.	Приет е Закон за народните читалища ⁶ , действащ и понастоящем, според който българските народни читалища са традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения в населените места, които изпълняват и държавни културно-просветни задачи.

Механизмът на създаване на читалищата през 60-те години на 19 век навсякъде е почти еднакъв с няколко варианта. Най-разпространеният е вземането на решение сред група съмишленици, които мобилизират кръг от членове сред градските общности. Друг вариант е създаване на читалището около библиотека, като обединение за четене (както сочи името му), за да се регламентира формата за ползване на общия фонд от книги и най-вече да се култивират потребности и навик за четене сред широк кръг граждани. Читалища възникват и около неделните училища, за да предлагат грамотност на изпадналите от училище.

Появата на читалищата има основна роля в обществото за разпространяване на културни новости, от центъра към периферията, от големия град към малкия. Тяхната голяма историческа мисия е в процеса на национална консолидация и формиране на национална общност. **В дейността на повечето големи градски читалища се включва насърчаване на училища в селата; създаване на пансиони за ученици от селата в градовете; организиране на учителски събори; благотворителна дейност предимно свързана с образование на деца; движение и разпространяване на информация, която засяга всички.**

Втората част от дейността е свързана с осигуряването на помещение и уреждането на библиотека-читалня. При отсъствието на подходящи сгради, пригодени за обществени нужди и събрания, читалищата се настаняват най-вече в училищната сграда, в килия на църквата или в частен дом. Уреждането на библиотеката започва с църковната книгохранителница или училищната сбирка, попълва се от дарения, а с първоначалния капитал се плащат абонаменти за периодични издания и се купуват книги.

⁶ ДВ, бр. 89 от 22.10.1996 г.

Още в самото начало на читалищното движение се ражда и неговият главен проблем - финансирането. Основни източници на средства са членският внос и доброволните помощи от по-богати граждани. Читалищата оценяват значението на частното дарителство и правят всичко възможно да го популяризират. Събират се и волни помощи от цели селски и градски общности. Някои читалища въвеждат и своеобразен „библотечен данък“, който се плаща от членовете според имотното състояние. Допълнителни средства читалищата получават, чрез създаването на т.нар. читалищни кафенета, разиграване на лотарии и др. Правят се и опити за осигуряване на доходи на предприемачески начала. Известен е примерът на Цариградското читалище за създаване на българско параплувно дружество, което пуска акции, купува параход и организира с променлив успех предприемаческа дейност.

Така още след появата на първите български читалища, те се утвърждават в общественото мнение като чисто български граждански сдружения, служеща на своята общност.

През Възраждането читалището има еднозначно модернизираща функция за общностите и хората, а след Освобождението то е по-скоро съхранител и пазител на традиционните български ценности и добродетели. Следосвободенските читалища отделят много грижи за реорганизиране на библиотечното дело – създават се препоръчителни списъци на книги; обогатява се библиотечният фонд в селските библиотеки с полезни за земеделското население издания, написани на популярен език; заменя се периодичния печат с книги, като основно четиво в библиотеките; организират се библиотечни курсове за функциониране на библиотеките и организиране обслужването на читателите. Основната роля на читалищата и след Освобождението си остава културното и традиционно образование. Създава се „щаб от опитни лектори“, известни учени и общественици, който срещу хонорар и безплатен прием изнася лекции в различни читалища за просвещение, от всекидневния бит до политическо възпитание и граждански добродетели. Лекциите включват теми от история, военно дело, астрономия, литература, земеделие, медицина, финанси, религия, изкуство. Друга развивана дейност, е създаване и поддържане на хорови и танцови състави, оркестри, самодейни театрални групи. В началото на 20-ти век кинематографията към читалищата се превръща в доходоносно перо на читалищната дейност.

Приетият през 1941 г. закон за читалищата налага по-голяма централизация и бюрократизация на читалищното дело. Държавните органи се намесват както в регламентацията на книгите, закупувани за читалищните библиотеки, така и в управлението на читалищата. Читалищната дейност става пределно широка и включва много повече благотворителни, спортни, образователно-развлекателни и други дейности, които не само разнообразяват дейността на читалищата, но и отразяват стремежа на държавата да уплътнява времето и заниманията на своите граждани. Системата на финансиране на читалищата обаче като цяло не се променя.

Още в ранния период на налагане на социализма и веднага след 9 септември 1944г. се полагат системни усилия за прекъсване и обезличаване ролята на читалищата като граждански организации. Читалищната дейност се поставя в служба на новата идеология за възпитание на масите в комунистически дух. Традиционните чествания и празници се заменят с тържества обслужващи революционния календар на партията; „прочистват“ се библиотеките; под контрол се поставя и репертоарът на читалищните театри и кина; лекционната дейност се заменя с пропагандиране на новата идеология; започва формално записване на членове и планиране на мероприятия. През лятото на 1945 г. е издадена „Наредба-закон“ за народните читалища, съгласно която те се поставят под надзора на новосъздаденото Министерство на пропагандата. Целите, формулирани в този акт, не се различават от традиционните, но при конкретното му приложение

проличава принципно новия подход към читалищата. От тях се изисква „да станат действителни органи на отечествено фронтовската власт“, което означава открито поставяне на политически цели.

След 50-те години на 20-ти век, комунистическата власт полага целенасочени усилия за териториалното разширяване и материално осигуряване на читалищата, като отчита тяхната близост до хората и възможността им да се използват за идеологически цели. Само в периода 1955-1960 година е започнат и в много случаи е завършен строежът на 800 нови сгради, като през 80-те години всяко населено място има читалище и всяко читалище има сграда или помещение за своята дейност.

Финансовите проблеми съпътстват читалищата през целия период на социализма. Членският внос, който остава минимален, не е в състояние да покрие и най-належащите им нужди. Едновременно с това читалищата все повече се отучват да търсят собствени приходоизточници. Причина за това е и увеличаващата се държавна субсидия за читалищата, която през 80-те години достига 80% от издръжката им. Естествено финансовата зависимост изисква и гарантира политическата зависимост на читалищата и е символ на привидността на тяхната самостоятелност.

След 90-те години на 20-ти век, от началото на преходния период от социализъм към демокрация, читалищата имат възможност да възвърнат ролята си на граждански организации и културно-просветни сдружения. ***Един от най-сериозните проблеми в периода на преход, както за читалищата, така и за развитието на местните общности, се оказват заличените традиции на гражданска инициатива и доброволното гражданско участие.***

В годините на прехода до сега политиките за читалищата се формират и привеждат в изпълнение от Министерството на културата.

1.3. Брой на читалищата в страната и селските райони към момента

На територията на страната функционира добре изградена мрежа от читалища. Според Статистическия справочник на НСИ за 2013 г.⁷ общият брой на читалищата в България към 2012г. е 3 075. От тях 587 се намират в градовете и имат 96 000 члена, а 2 488 читалища са в селата и в тях членуват 142 000 души. Разпределението им е неравномерно. Съществуват райони, в които в едно населено място има по едно читалище. В същото време има населени места, в които функционират по две и повече читалища. Тази констатация е общовалидна както за по-малките населени места и малки общински центрове, така и за големите градове. Средностатистически, на всяко читалище се падат близо 2 500 човека. Това превръща читалището в най-масово разпространената организация с широко териториално покритие и достъп до всички. Читалищата притежават човешки ресурс, който гарантира тяхната функционалност на територията на цялата страна.

В Регистъра на народните читалища⁸ към Министерство на културата, към края на месец септември, 2014 г. е вписана информация за 3 589 читалища в страната, като 2 459 (68.9%) от тях са на територията на селските райони.

⁷<http://www.nsi.bg/bg/content/1313/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2013;>

⁸ http://chitalishta.com/index.php?act=community&do=list&special=1&&sql_which=3560;

Читалищната мрежа е добре развита в страната и включва 3 589 читалища, но не е равномерно разпределена. Например в Община Ивайловград, включваща 50 населени места (с население 6 496 души, от което 3 685 е в град Ивайловград) има само 1 действащо читалище в гр. Ивайловград с 4 клона, докато в с. Яворово, община Стара Загора (с население 454 души) има 2 читалища, в град Благоевград (с население 75 397 души) има 2 действащи читалища, а в София град (с население над 2 мил. души) са регистрирани 162 читалища.

II. Правна рамка и основни дейности на читалищата

Първият Закон за народните читалища е приет през 1927г. Според него целта на читалищата е „да будят у гражданите интерес към четене и да способват за тяхното научно, нравствено и естетическо развитие". Като средища на духовен живот те трябва да разширяват и развиват придобитата в училищата грамотност, да приобщават читалищните членове и българските граждани като цяло към постиженията на духовната и материалната култура и да подпомагат стопанските и културните сдружения в селищата.

Законът постановява, че читалищата се намират под надзора на Министерството на народното просвещение, към което се създава Читалищен съвет от министерски чиновници, лица от сферата на библиотечното и читалищното дело, представители на Читалищния съюз и на кооперациите. **Предвижда се във всяко населено място с население до 10 000 души да има по едно читалище, а в по-големите селища да се откриват квартални читалища, клонове на централното.**

Всяко селище се задължава да създаде читалищен фонд, включващ всички имоти и капитали, притежавани от читалището. В него влизат и части от общинската мера, преотстъпени от общината, 50 декара земя от държавния поземлен фонд, 5% от приходите на училищните недвижими имоти, както и приходите от билети, наеми, дарения, завещания и суми от бюджетите на окръжията и общините. Наред с това към Министерството на народното просвещение се създава специален фонд „Народни читалища", целящ подпомагането на нуждаещи се читалища. Законът предвижда и освобождаване на читалищните приходи от данъци, такси и акцизи. Имуществата на читалищата - сгради, книги и покъщнина, са неотчуждаеми и не подлежат на секвестриране. Всяка община се задължава да осигури подходящи места за строителство на читалищни сгради и да съдейства за изграждането им. От Министерството на народното просвещение се изисква да подпомага читалищата с книги и финансови средства.

През 1941 г. е приет нов читалищен закон, който превръща читалищата в юридически лица, т.е. сдружения с идеална цел за държавно-гражданско и народностно възпитание, чрез културно-просветна дейност. Законът разрешава всяка дейност, която подкрепя читалищата в осъществяването на тяхната цел, **например:** уреждане на подвижна библиотека за близки селища без читалища; привикване на младежта към игри и спорт; борба срещу чужди влияния, които разрушават нравствените устои и семейните добродетели; участие в спасителни акции по време на бедствия; опазване на паметниците и народните богатства; съдействие на медицинските власти и на земеделските катедри и училища; организиране на курсове по майчинство за момичетата, домашна хигиена, култура и стопанство; участие в промишлено стопански изложби. В този закон ясно се забелязва **смяната на акцента в читалищната дейност, която се канализира по посока на националното възпитание.**

През лятото на 1945 г. е издадена „Наредба-закон" за народните читалища. Целите, формулирани в този акт, не се различават от традиционните, но от тях се изисква „да станат

действителни органи на отечествено-фронтовската власт", което означава открито поставяне на политически цели.

От края на 1996 г. е приетия Закон за народните читалища⁹, действащ и понастоящем, според който българските народни читалища са традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения в населените места, които изпълняват и държавни културно-просветни задачи. Те се регистрират по закона за народните читалища, като юридически лица с нестопанска цел, за да задоволяват потребностите на гражданите, свързани със:

- ✓ развитие и обогатяване на културния живот, социалната и образователната дейност в населеното място, където осъществяват дейността си;
- ✓ запазване на обичаите и традициите на българския народ;
- ✓ разширяване на знанията на гражданите и приобщаването им към ценностите и постиженията на науката, изкуството и културата;
- ✓ възпитаване и утвърждаване на националното самосъзнание;
- ✓ осигуряване на достъп до информация.

Членовете на читалището са индивидуални, колективни и почетни. Органи за управление на читалището са общото събрание, настоятелството и проверителната комисия. **Върховен орган на читалището е Общото събрание**, което се състои от всички членове на читалището, имащи право на глас.

Законът за народните читалища (ЗНЧ) е и основният нормативен документ, който урежда учредяването, устройството, управлението, дейността, имуществото, финансирането, издръжката и прекратяването на народните читалища.

Уставът на народното читалище е вътрешен нормативен документ, който се изработва съобразно разпоредбите на ЗНЧ и отразява спецификата на всяко читалище.

Народните читалища могат да развият **и допълнителна стопанска дейност, свързана с предмета на основната им дейност, в съответствие с действащото законодателство**, като използват приходите от нея за постигане на определените в устава им цели. Народните читалища **не разпределят печалба**. (чл. 3, ал. 3 от ЗНЧ).

Желателно е в Устава на читалището да се разпишат конкретно допълнителните стопански дейности, които то ще развива, като например: издателска дейност, предлагане на услуги в областта на културата и просветното дело, социални и друг вид услуги за населението.

Имуществото на читалището се състои от право на собственост и от други вещни права, вземания, ценни книжа, други права и задължения. (чл. 20 от ЗНЧ).

Читалищата не могат да отчуждават недвижими вещи и да учредяват ипотека върху тях. Движими вещи могат да бъдат отчуждавани, залагани, бракувани или заменени с по-доброкачествени само по решение на настоятелството. (чл. 24 от ЗНЧ).

⁹ ДВ, бр. 89 от 22.10.1996 г.

Основните дейности на читалищата са заложи в Закона за народните читалища¹⁰ (чл. 3, ал. 2) и включват:

- ✓ уреждане и поддържане на библиотеки, читални, фото-, фоно-, филмо- и видеотеки, както и създаване и поддържане на електронни информационни мрежи;
- ✓ развиване и подпомагане на любителското художествено творчество;
- ✓ организиране на школи, кръжоци, курсове, клубове, кино- и видеопоказ, празненства, концерти, чествания и младежки дейности;
- ✓ събиране и разпространяване на знания за родния край;
- ✓ създаване и съхраняване на музейни колекции съгласно Закона за културното наследство;
- ✓ предоставяне на компютърни и интернет услуги;
- ✓ извършване и на допълнителни дейности, подпомагащи изпълнението на основните им функции, с изключение на използването на читалищните сгради за хазартни игри и нощни заведения, клубове с политически цели, за обсебването им от религиозни секти и други дейности, противоречащи на добрите нрави, националното самосъзнание и традиции.

III. Източници за финансиране на дейностите, поддържане и развитие на капацитета на читалищата.

Източниците, от които читалищата набират средства за изпълнение на дейностите по планираната годишна програма, са регламентирани с чл. 21 от ЗНЧ. Те са членски внос, културно-просветна и информационна дейност, субсидия от държавния и общинските бюджети, наеми от движимо и недвижимо имущество, дарения и завещания; други приходи, които най-често са финансиране от проекти.

3.1. Субсидиране от държавата

Една от делегираните дейности, определена от Закона за държавния бюджет на Република България към общините, е дейност „Култура“. Като дейност „държавна отговорност“, за която е разработен стандарт за субсидия, се включват средства за заплати, осигурителни вноски, веществени разходи и за културно-просветна дейност, полагащи се на един читалищен служител (субсидирана бройка). Общините предвиждат в бюджетите си тези средства под формата на субсидия за организации с нестопанска цел, и то само за тези читалища, които са регистрирани в съда и са вписани в регистъра на Министерството на културата съгласно изискванията на чл.9 , ал.1 и чл.10, ал.2 от Закона за народните читалища.

Информацията за субсидираната численост в читалищата се представя в Министерство на културата от съответната община по предложение на кмета и главния финансист и се гласува на годишна база с решение на общинския съвет.

При съставянето на общинските бюджети размерът на заделените бюджетни кредити за финансиране на дейностите „държавна отговорност“, каквато е и дейност „Читалища“, не може да бъде по-нисък от определения по Закона за държавния бюджет на Република България, независимо от това дали междувременно през годината съответната дейност е закрыта.

¹⁰ Обн. ДВ. бр.89 от 22 Октомври 1996г., изм. ДВ. бр.95 от 21 Октомври 1997г., изм. ДВ. бр.90 от 15 Октомври 1999г., изм. ДВ. бр.28 от 1 Април 2005г., изм. ДВ. бр.94 от 25 Ноември 2005г., изм. ДВ. бр.108 от 29 Декември 2006г., изм. ДВ. бр.42 от 5 Юни 2009г., изм. ДВ. бр.74 от 15 Септември 2009г., изм. ДВ. бр.47 от 22 Юни 2010г., изм. ДВ. бр.97 от 10 Декември 2010г., изм. ДВ. бр.68 от 2 Август 2013г.

На основание чл. 22 от Закона за народните читалища, предложенията и разпределението на предвидените средства в бюджета на общината за дейност „Читалища“, се извършват от комисия, назначена със заповед на кмета на общината и съставена от представител на съответната община и всяко читалище на територията на общината, при съобразяване с критериите и показателите, утвърдени от Министъра на културата в съответствие с *Механизма за разпределение на годишната общинска субсидия за читалищата*. За взетото с мнозинство от членовете на комисията решение се подписва протокол за броя на служителите в отделните читалища и за размера на разпределените средства. То се предоставя за изпълнение на съответните органи на общината.

Читалищата от своя страна, на основание чл. 26, ал. 2 от Закона за народните читалища, следва да представят на общината, на чиято територия се намират, отчет за изразходваните бюджетни средства, предоставени им под формата на субсидия за организации с нестопанска цел.

В съответствие с чл.17, ал. 2 на Закона за държавния бюджет за 2014г., Министерство на културата изпълнява дейности по програма „Политика в областта на опазване на движимото и недвижимото културно наследство“. Определени са допълнителни трансфери в размер на 3 910 954 лв. по бюджетите на общини за целево финансово подпомагане дейността на народните читалища. Средствата, планирани в държавния бюджет, са предназначени за покриване на оперативни разходи от дейността на читалищата, като: частични ремонти на сградите, художествено-творческа дейност и попълване на библиотечния фонд, закупуване на техническо оборудване, библиотечен и друг софтуер. Допълнителното финансиране е за проектите на читалища от 237 общини, одобрени в конкурсна сесия и в съответствие с Правилата за целево финансово подпомагане дейността на народните читалища за 2014 г., издадени със заповед на министъра на културата. През 2010 г. са предоставени 2,5 млн. лева, през 2011 г. – 1, 6 млн. лева, а през 2012 и 2013 г. не са отпуснати такива средства за читалищата.

Публичната информация от електронната страница на Министерство на културата¹¹ показва, че за 2014г. са подадени проекти от 1 188 читалища, на обща стойност 40 250 072 лв. в т. ч.:

- ✓ по направление „Частични ремонтни дейности по сградите на читалищата и вътрешен интериор на сценичните и библиотечни пространства“ на обща стойност – 30 374 252 лв.
- ✓ по направление „Художествено-творческа дейност и попълване на библиотечния фонд“ на обща стойност – 8 747 219 лв.
- ✓ по направление „Техническо оборудване, библиотечен и друг специализиран софтуер“ на обща стойност – 1 128 601 лв.

Информацията откроява голямата необходимост на читалищата от финансиране на дейности за подобряване състоянието на сградите. Одобрени са проекти на 773 читалища, като 402 са проекти за частичен ремонт на обща стойност 3 249 300 лв. или 83 % от допълнителната субсидия са за това направление. Средната стойност на проектите за ремонт на сгради е малко над 8 000 лева, за художествена дейност и попълване на библиотечния фонд - 2 000 лева, а за техническо оборудване и специализиран софтуер около 1 100 лева средна стойност за проект на читалище.

¹¹ <http://chitalishta.com/index.php?act=news&do=detailed&id=525>

3.2. Финансиране на читалищата от мерките от ос 3 и 4 на ПРСР 2007-2013 г.

Читалищата са един от възможните бенефициенти на мерките 321 „Основни услуги за населението и бизнеса в селските райони” и 322 "Обновяване и развитие на населените места" на Програмата за развитие на селските райони за периода 2007-2013г. Те са сред кръга от организации, на които политиката за развитие на селските райони отрежда ролята да се грижат и да допринасят за подобряване качеството на живот в селските райони. Посочените две мерки имат за цел да финансират проекти за подобряване на основните услуги за населението и икономиката в територията на селските райони, така че да се осигури подобрен достъп до култура, развлечения и спорт, услуги за децата, възрастни и уязвимите групи, информационни и комуникационни услуги за общностите и икономиката. Условието и реда за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ са разписани в Наредба № 24 от 29.07.2008 г., издадена от министъра на земеделието и храните, обн., ДВ, бр. 71 от 12.08.2008 г. и Наредба № 25 от 29.07.2008 г., издадена от министъра на земеделието и храните, обн., ДВ, бр. 72 от 15.08.2008 г.

Кандидатстването с проекти за реконструкция на сградите на читалища по ПРСР 2007-2013г. е първият опит, в периода на преход, за подготовка и управление на проекти на стойност над 100 000 лева от самите читалища, като възможност за развитие и възлагане на отговорност за управление на ресурсите на общността.

По данни на ДФЗ към края на месец октомври 2014г. по двете мерки са разработени и внесени за разглеждане 334 проекта от читалища в селските райони. Одобрени са и се изпълняват 125 проекта или 37 % от заявените проекти, на обща стойност 50 857 000 лева. Първите одобрени проекти на читалища са през 2009г. В по-голямата част - над 50% от проектите, инвестициите са не само за реконструкция на системите и сградите на читалищата, а и за подобряване на оборудването, обзавеждането и нематериалните активи на читалището и за развитие на дейностите им. Средната стойност на проектите е около 400 000 лева. Проектът с най-ниска стойност на инвестициите е за закупуване на оборудване за дейността на читалището, по мярка 321 и е на стойност 29 300 лева, а проектът с най-висока стойност на инвестициите за пълна реконструкция на системите, сградата и дворното пространство на читалището, по мярка 322 и е на стойност 937 000 лева. С изплатени субсидии са само четири проекта на читалища, по мярка 321.

Следва да се отбележи фактът, че в голямата си част сградите на читалищата са актувани като общинска публична собственост. В тази връзка има одобрени проекти по двете мерки (321 и 322), по които общините изпълняват дейности за реконструкция и подобряване на средата и дейността на читалищата. Точни данни не могат да бъдат представени, поради факта, че информацията не е предоставена официално от ДФЗ.

През месец април 2014 г. екипът на ЗУ на НСМ направи проучване на общодостъпната информация за финансираните и изпълнени проекти, свързани с читалища по ПРСР 2007-2013. Проучването показва, че са одобрени 23 проекта на *читалища и общини* от селските райони, от които към 2013 г. са изплатени 13. Пълните резултатите от проучването са представени в *Приложение 3*.

Официално предоставените данни от ДФЗ, за одобрените 35 Местни инициативни групи (МИГ) по ос 4 - подхода ЛИДЕР на ПРСР, показват, че в Стратегиите за местно развитие (СМР) на 20 от МИГ – овете има различни мерки и дейности, по които и читалищата са възможни бенефициенти. Мерките на СМР са свързани с поддържане на дейността на читалищата, подобряване на техническите и художествени активи, извършване на обучения, дейности за активиране на местните общности и съхраняване на културното наследство. Към месец октомври 2014г. към МИГ са подадени общо 82 проекта и са одобрени 66 проекта на читалища, по различни мерки на СМР на

20-те МИГ. Проектите са на обща стойност 1 541 200 лева. Най-голям брой (44) или 66.6 % от проектите са по мярка 323 „Опарзване на културното наследство“, следвани от 18 проекта по мерки 321 и 322 за подобряване материалната база и активите на читалищата и 4 проекта за обучение на земеделци и местните общности. Седем от МИГ-овете имат одобрени само по един проект на читалища, две от МИГ имат одобрени по 8 проекта на читалища (МИГ Средец и МИГ Белово-Септември-Велинград), а една МИГ има одобрени 10 проекта на читалища от територията на действие на СМР (МИГ Тунджа). Средната стойност на проектите на читалищата одобрени по мерките на СМР на 20-те МИГ е около 24 000 лева, като проектът с най-ниска стойност на инвестицията - 2 900 лева е по мярка 111 за информационни дейности на земеделски стопани, от СМР на МИГ Попово, а проектът с най-висока стойност на инвестицията - 144 605 лева, е по мярка 322 за реконструкция на сграда на читалище, от СМР на МИГ Нови пазар – Каспичан.

Следва да се отбележи положителният ефект от прилагането на СМР на МИГ в територията на селските райони, както за местните общности, така и за читалищата. Тези от местните общности, които са разработили в СМР мерки извън мерките на ПРСР (323, 331, 71)¹² са планирали дейности свързани с поддържане на читалщната дейност, стимулиране активността на местните общности и съхраняване на културни традиции, като основни бенефициенти са читалищата от територията на МИГ.

През месец август 2014г. екипът на ЗУ на НСМ направи проучване сред екипите на 35-те Местни инициативни групи (МИГ), свързано с: участието на читалищата в Общото събрание, Настоятелствата и/или Управителните съвети на МИГ, участието на читалищата като бенефициенти на Стратегиите за местно развитие (МИГ); други съвместни и партньорски дейности като: използване на читалищата като партньори в информационни дейности за популяризиране на МИГ и СМР; използване на читалищата като места за срещи, обучения, празнични събития на местната общност и други дейности. Набрани са отговори и мнения от представители на 31 МИГ, които са обобщени и придставени в настоящия доклад. Читалищата са членове на Общото събрание, Настоятелството и/или на Управителните съвети на 26 МИГ от квотата на неправителствения и граждански сектор. Читалища участват и като членове на Общото събрание на МИГ Разлог и МИГ Троян – Априлци, МИГ Брезово-Братя Даскалови, като представляват интересите на публичния сектор – общините. Народно читалище „Св. Св. Кирил и Методий“ в град Попово, подписва Учредителен акт на Фондация „Местна инициативна група – Попово и представител на НЧ влиза в състава на Настоятелството на фондацията. Подобен пример има и в МИГ Западна Стара планина – Копрен - Миджур, където читалището в Чипровци е член на настоятелството на фондацията и учредител на МИГ. Председатели на читалище от Велинград и от Кнежа са председатели и на УС на МИГ Белово – Септември - Велинград и МИГ Кнежа. Информацията показва различните роли, отговорности и партньорства на читалищата за развитие на местните общности. Те представляват както гражданския, така и публичния сектор, имат ролята на естествени лидери на местните общности.

В 17 от МИГ се финансират проекти от Стратегиите за местно развитие (СМР) на и за читалищата, като по 13 от СМР бенефициенти са читалищата, а по четири - бенефициенти са общините за подобряване на читалищните сгради. Приети са 43 проектни предложения за реконструкция на сградите; за обновяване на оборудване, обзавеждане и реквизити; за организиране и провеждане

¹² Мерки: 323 „Опарзване на културното наследство“; 331 „Професионално обучение и предоставяне информация за икономическите субекти, които работят в областите обхванати от Ос 3“ ; 71 „Напред към наследството – територията Исперих ни обединява“ – мярка, налична в СМР само на МИГ Исперих, която е извън обхвата на ПРСР2007-2013г. и извън обхвата на Регламент1698/2015г.

на празници, фестивали и местни събития, от които се изпълняват 34 проекта. МИГ Исперих са финансирани седем проекта на читалища за организиране и провеждане на местни празници, фестивали, и дейността на танцови състави. МИГ Тервел - Крушари са финансирани проекти на читалища за създаване на 2 информационни центъра. Реализирани са проекти от читалища за доставка и монтаж на ефектно сценично художествено осветление в НЧ „Христо Ботев – 1872“, Нови Пазар и закупуване на отоплителна, озвучителна, осветителна и видеотехника и сценични завеси за нуждите на НЧ „Йордан Драгнев - 1894“ - с.Крушари, НЧ „Стефан Караджа - 1936“ -с. Телериг“, НЧ „Светлина – 1945“ – с. Дяково, от МИГ Нови пазар - Каспичан и МИГ Тервел – Крушари. МИГ Елхово финансира 3 проекта свързани със читалища, община Елхово изпълнява 2 от тях, както следват: „Подобряване достъпа на деца и младежи до културни услуги в селата Бояново, Кирилово, Маломир, Раздел и Лесово“ на стойност 165 569 лв. и „Подобряване условията за работа с деца и младежи и създаване на достъпна среда за хора с увреждания в читалище „Развитие 1893“, гр. Елхово“ на стойност 198 199,74 лв. Читалище „Развитие 1893“, гр. Елхово изпълнява проект „Да превърнем читалище „Развитие 1893“, гр. Елхово в привлекателен духовен център“ на стойност 29 200 лв. В МИГ Тунджа Народно читалище "Изгрев - 1928"-с. Меден кладенец изпълнява проект „Създаване на център за приобщаване на всички слоеве на населението за предоставяне на възможност за общуване с изкуството и културата“ на стойност 5 180 лв.

Почти всички МИГ отбелязват партньорството си с читалищата и посочват участието на читалищата в дейностите на МИГ свързани с оживяване на териториите. Базите на читалищата се използват за информационни срещи и за обучения на МИГ, а екипите им сътрудничат при контакти с местните хора и поканването им на прояви на МИГ. Представителят на МИГ Исперих отбелязва, че те „работят много добре с читалищата от територията на цялата община“. Служителите на читалищата са канени за провеждане на разяснителни и информационни дейности и обучения на различни групи заинтересовани страни от дейността на МИГ (МИГ Берковица – Годеч, МИГ Карнобат).

МИГ Троян - Априлци използват познанията и уменията на служител на читалище в с. Черни Осъм като оценител на проекти по СМР, като същото се отбелязва и от представителите на МИГ Девня – Аксаково, който също използват капацитета на служител на читалище в процеса на оценка на проекти на СМР.

Представителите на МИГ Сандански споделят, че „на читалищата им липсва опит в писане и управлението на проекти, но чрез проектите по СМР на МИГ те имат реален шанс да набират практически опит, като същевременно и популяризират дейността на МИГ сред общността.“

Споделени са мнения от представители на МИГ за трудности и пречки през развитие на читалищата и възможностите за провокиране на тяхната активност, които са свързани с осигуряване на финансов ресурс, като оборотен капитал при реализиране на проектите, липсата на документи за собственост на сградите и установената собственост на общините върху сградния фонд на читалищата, което затруднява подготовката и реализирането на проекти от читалищата. Отбелязва се и липса на административен капацитет за ефективно управление на ресурсите, както и за подготовка и управление на проекти от експертите на читалищата.

Теоретично се намират много на брой финансови източници и възможности, но на практика финансовите средства за покриване дейността на големия брой читалища в страната са малко. Важно е да се отнесат източниците за финансиране към определените потребности за поддържане и развитие на ресурсите и дейностите, като се отчита ролята им за развитие на социалния, културния, информационния живот на общността и услугите за населението в селските райони.

IV. Анализ на ролята на читалищата за развитие на общностите в големите градове, в населените места около големите градове, в малките и средни градове и селата от селските райони

4.1. Силни страни на читалищата за развитие на общностите в селските райони

4.1.1. Материални ресурси и институционална устойчивост

В контекста на темата за развитие на общностите в селските райони, читалищата притежават характеристики, които ги правят уникални и незаменими. Това са единствените исторически и общностно вкоренени местни организации с **национално покритие** в почти всяко населено място. *Териториалният принцип на функциониране* прави читалището незаменимо за живота на местната общност във всяка точка на страната.

Една от най-силните характеристики на читалището е неговата **институционална устойчивост**, **основаваща се** на наличието на специален закон, който урежда правния им статут и гарантира държавна подкрепа и финансиране. Това осигурява минимум на съществуване на читалищата и е добра предпоставка за надграждане на тяхната функционалност.

Безспорно преимущество е наличието на **сграден фонд и значителни материални активи**. Това, което категорично го отличава от неправителствените организации, е наличието на сграда, пряко стопанисвана от читалището, независимо дали е негова или предоставена за ползване публична общинска собственост. По правило сградата заема голяма площ и е разположена в централната част на населеното място или квартал. Независимо от остарелите архитектурни решения, читалищната сграда предоставя в по-малките населени места уникални по рода си пространства за достъп до култура - театрални салони, оборудвани със сценична техника, реквизит, гримьорни, репетиционни, камерни салони. Обособените пространства за читалищна библиотека са ресурс за формиране на съвременни места за достъп до съвременен тип знание и информация, чрез актуални средства. Останалите пространства са оформени спрямо многофункционалността на читалището към дадения момент.

Все повече читалища разполагат със съвременни *технически средства* - озвучителна техника, цифрови камери, копирни машини, мултимедии, транспортни средства, както и със съвременен към момента ИКТ оборудване и периферия. Близо 1 000 читалища разполагат със зали, предоставящи обществен достъп до компютри и Интернет (Проект „Читалища”, програма „Глобални библиотеки”, Евро фондове).

Много читалища разполагат със земеделска земя – собствена или предоставена им за ползване. Независимо, че малка част от тях сами обработват земята, приходите от отдаването ѝ под аренда са допълнителен финансов източник на средства.

4.1.2. Човешки ресурси

Най-устойчивият ресурс на читалищата е безспорно човешкият. Всяко читалище има постоянно ангажирани лица, като техният брой варира в зависимост от големината на населеното място и мащабите на читалищната дейност. В някои малки населени места се гарантира държавна субсидия за издръжката на половин щатна бройка, докато в някои централни градски читалища броят на субсидираните читалищни бройки може да надхвърли 30. Освен персонал, в читалищните дейности са ангажирани и голям брой хонорирани професионалисти - художествени ръководители, преподаватели, музиканти, хореографи, консултанти, творци.

Големият брой регистрирани читалищни членове в селата (141 851) е индикатор за подкрепата, на която все още те се радват в селските общности. Тази подкрепа е израз на легитимност, доверие (за което има исторически и поколенчески основания), на родова памет, която носи позитивно разбиране и подкрепа, което само по себе си е ресурс с огромен потенциал. Всичко това създава условия за естествена „*доброволческа среда*“. **Читалището е свързано с кръг хора, които са „естествено“ готови да поемат обществени ангажименти и да предоставят безвъзмездно уменията и труда си.**

4.1.3 Форма на управление

Следва да се отбележи още едно безспорно предимство **в полза на демократичния и отворен характер на читалището - неговото самоуправление, заложен в законната му уредба.** Както вече бе посочено, читалището е членска организация и негов върховен орган е Общото му събрание. То има многостепенна форма на управление, като между общите събрания решенията се вземат от Настоятелството, а се привеждат в изпълнение от неговия Председател и Секретаря на читалището. Няма ограничения пред членството, освен задължителния минимален брой регистрирани читалищни членове съответно за градовете – 150, а за селата – 50 (Чл. 8. (1) (Изм. - ДВ, бр. 42 от 2009). Съгласно ЗНЧ в дейността на читалищата могат да участват всички пълнолетни дееспособни физически лица, без оглед на пол, политически и религиозни възгледи и етническо самосъзнание, което създава предпоставки за разгръщане на потенциала му за приобщаване на нови общностни/ целеви групи.

4.1.4. Средище на общността

С оглед на общностното развитие в селските райони, една от най-силните характеристики на **читалището е неговият *средищен характер*.** На много места, особено в малките селища, то е единствената културна, образователна и информационна организация, което го превръща в естествен център за развитие. В общественото съзнание, читалището е „мястото“ на общността - неутрална територия, достъпна за всеки. То е естествено място за срещи, дискусии, дебати, публични обсъждания, освободено от институционални зависимости. Читалището е най-близката организация до местния контекст и всекидневно се докосва до непосредствените проблеми и потребности на местните хора. Независимо от усилията на различни програми и проекти през последните години, вложени в тази посока, повечето читалища не разчитат добре тази своя функция, като се придържат към по-традиционни форми на общуване и взаимодействие с общността. Въпреки това, вече има достатъчно положителни примери, които показват, че това е правилният път на развитие за читалищата. **Връзката „местна общност – читалище“ може да бъде сведена до няколко основни типа взаимодействие с огромен потенциал за развитие, като читалището може да играе ключова роля по отношение на представителство, посредничество, информиране, образование, обединение, сближаване на различия, подкрепа и взаимопомощ и др.**

4.1.5. Многофункционалност, богатството и многообразието на читалищната дейност

Голям потенциал по отношение на общностното развитие в селските райони се корени в *многофункционалността, богатството и многообразието на читалищната дейност.* Тя носи своя колорит в зависимост от местния контекст и спецификите на съответното населено място, традиционни практики, поминък на населението, демографски и етнически състав, прилагани управленски подходи. В настоящия анализ разглеждаме многофункционалността не като даденост, а по-скоро като заложен код за отвореност и гъвкавост спрямо променящата се среда и потребности на общността.

Няма обособена статистика за селските райони, но базата данни за читалищните дейности в селата може да се приеме за показателна за общата картина и тенденции в читалищните дейности. Статистическият справочник за 2013 г. отчита следните данни за най-разпространени дейности на любителското читалищно творчество сред селските общности, както следва:

- ✓ от общо за страната 11 089 *любителски групи* (156 710 участника), 6 756 (82 478 участника) са в селата;
- ✓ от общо 60 570 *изяви на любителското творчество*, 32 3925 са в селата;
- ✓ от общо за страната 1 574 *музикални групи*, 688 функционират в селата;
- ✓ от общо за страната 1 714 *танцови групи*, 990 са в селата, в които са включени 15 154 души;
- ✓ от общо за страната 3 017 *групи за изворен фолклор*, 2 422 са селски, с участието на 28 750 души;
- ✓ от общо за страната 597 *любителски театрални трупи*, 325 са в селата, включвайки 3 369 души;
- ✓ от общо за страната 2 466 *клубове и кръжоци*, 1 202 са в селата, с участието на 14 572 души.

Безспорно в масовото съзнание читалището все още се счита за утвърдено място за творчество и творческа изява. То дава възможност за естествена комуникация и изразяване на местното население. *Това е сцената за изява на творци – непрофесионалисти.* При добър културен мениджмънт то е механизъм за удовлетворяване на естествената потребност на хората да творят и да се изявяват непрофесионално, като това позволява автентична активност, стимулира участието и развива връзките между общностните членове. Творческият процес в читалището дава равен шанс на всички: на хора от малки населени места, от изолирани и непревигирани райони, на хора от различни възрасти, социален статус и професии. Той открива рано таланта у децата и му дава шанс за развитие. *Същевременно творческият процес по естествен път съдейства за изграждането на социална среда за общуване и приобщаване на хората от третата възраст.* Творческите занимания стимулират солидарността в общността. За да е в максимална степен ефективен, творческият процес трябва да се отвори към по-съвременни форми и подходи, така че да достигне до по-голям брой социални и общностни групи.

Безспорен е и фактът, че читалището е разчетено от местната общност като мястото за обмен на информация и хранилище на нематериалното културно наследство. В съвременността, в известен смисъл то поема функциите на семейството по осигуряване на предаване на традиционни знания и умения между поколенията. С непреходна стойност се дейностите, свързани с традицията, местния патриотизъм, съхранената памет на общността. Благодарение на програми като „Глобални библиотеки“ и изискванията на новия Закон за библиотеките през последните години качеството на библиотечното и информационно обслужване в читалищните библиотеки значително се повиши.

Добри практики на читалища, финансирани от Платформа АГОРА и Фондация “Америка за България

В периода 2011 – 2012 г. НЧ „СЪЗНАНИЕ-1927“, с. Долни Вадин, община Оряхово, въвежда нова социална услуга в общността „Споделена кухня“. До селото има само един път – стига там и сваршва. Там живеят близо 200 жители, повечето в пенсионна възраст, които солидарно решават проблемите си. Отдалечеността на селото от общинския център направи невъзможно пенсионерите да се възползват от услугата «социален патронаж» и по-конкретно „социална кухня“. И местните хора намират алтернатива. Наричат я “Споделена кухня“. Тя дава възможност за общуване и социално включване на възрастни хора (над 65 г.), живеещи самотно или със съпруг/а в малки изолирани села. Услугата се предоставя в домашна среда и обхваща възрастни хора на съседски принцип в малки групи (10 - 20 души). Услугата дава възможност за

самоорганизация на "членовете" на "споделената кухня" за приготвяне на храна няколко пъти в седмицата в зависимост от конкретните нужди и желания на участниците в нея. Храната се консумира в домовете на нейни членове, съгласно изготвен от самите тях график. Включват се 11 готвачи и 36 хранещи се. Финансирането се осигурява солидарно и свободно, според финансовите възможности на членовете. От една страна това облекчава бюджета за храна, а от друга стимулира общуването между хората и създава чувство за значимост и полезност. Читалището осъществява контрол върху хигиенните условия, спазването на хранителните режими, подкрепя членовете при приготвянето на храната, стимулира груповото общуване, подsigурява необходимата информация, окуражава включването на нови членове и формирането на групи, организира тематични срещи.

През периода 2011 -2012 г. НЧ "Развитие - 1897", с. Телиш, общ. Червен бряг разработва и изпълнява проект "Уникалното наследство от най-старата история в Телиш - мост към бъдещето", в който си партнира с кметство Телиш, Регионалния исторически музей – Плевен и Панорама "Плевенска епопея - 1877", местния бизнес и дамски клуб. В проекта участват и четирима спонсора, 31 доброволца и хората от Телиш. Те разработват различна туристическа пътека. Наричат я туристически лъч „През историята“. В нея има от всичко, което местните хора ценят и пазят: час по история с лектор, снимки с руска и турска униформа; отид с чаша билков чай на полянката на местната лечителка „Баба Сайка“ и разкази за нейните билкови рецепти; поглед върху уникалната експозиция „Неолит“ с копия и реплики на много предмети и керамични съдове и най-богатата колекция на седящи на трон богини от медно-каменната епоха; посещение на музея на открито с копия на глинобитните жилища от неолита, пресъздаващи живота и бита на праисторическия човек по нашите земи. Туристическият продукт вече участва в туристически борси и изложения и кани туристите да опитат глътка от тяхната история, подправена с дъх на билки и ароматно вино от Телиш. Повече информация може да намерите на <http://www.telish-development.com>.

НЧ „Любен Каравелов-1897“, с. Куртово Конаре традиционно организира Фестивал на чушката, домата, традиционните храни и занаяти“. Първото издание на фестивала през 2009 г. започва със скромната заявка да обедини местните хора да възродят и популяризират традиционния земеделски поминък. Оттогава четирите издания правят фестивала най-мощния инструмент за реклама и маркетинг на Куртово Конаре и го превръщат в "иновативното културно събитие" на община Стамболийски. Колективната мъдрост на общността намира ефективен начин да стимулира местния поминък, стъпвайки на традициите си в зеленчукопроизводството. Повече информация за фестивала има на <http://kurtovokonarefest.eu/>.

В периода 2011-2012 г. НЧ „Светлина-1896“, Гара Бов създава туристически информационен център и нов атракционен маршрут. В началото, по време на обсъжданията, жителите на Бов формулират два важни за общността приоритета - да се създаде нов туристически поминък в селото и да се задържат младите хора. Десетки доброволци се включват в амбициозния план на общността. Освен оформянето на туристическата пътека и изграждането на туристическата инфраструктура по нея, те на доброволни начала изграджд от туристически информационен център в Гара Бов, обзаведен с дарения от местни фирми. С помощта на читалището доброволците събират база данни за културно-историческите, природните и туристическите обекти, които биха представлявали интерес за туристите. Създава се нов туристически уеб портал към официалната страница на Бов – www.bov.bg. С помощта на партньори в туристическия бранш са обучени 5 местни жители за водачи по новия туристически маршрут. Създадена е и информационна инфраструктура – табла, указателни табели и маркировка по новата туристическа пътека, както и карта на туристическите маршрути и културно-исторически обекти в землището на Бов, достъпна на хартия и онлайн.

4.2. Слабости и предизвикателства на читалищата в контекста на политиката за развитие на селските райони

Независимо от посочените по-горе устойчивост на ресурсите и институционални предимства, животът на читалищата е съпътстван от немалко проблеми и кризи. Попаднали във водовъртежа на

промените през последните 25 години, читалищата са изправени пред огромни предизвикателства, от една страна маркирани от кризата на оцеляването им, а от друга - от противоречивата перспектива на бъдещето им. В началото на прехода те преживяват огромни финансови затруднения, промени в законовата им рамка, срещат с неразбиране и отчужденост механизмите на пазарната икономика. В допълнение, микросредата им вече не предлага обичайния комфорт. Неясните и противоречиви послания на промените водят до разпад на социалния капитал на местните общности. Средата се променя динамично, следвайки нови пазарни правила и технологии и променящите се потребности на хората. Необходимостта от модернизация, доведе читалищата до „криза на идентичността им“. *Съществуващите многобройни и нови възможности поставят читалищата пред избор, до каква степен да допуснат новите тенденции да нахлуят в живота им и доколко да се придържат към консервативната традиция на познатите роли и функции. И в двата случая екипите на читалищата усетиха дефицити в управленските си подходи, липса на пазарни умения, незнание и нужда от нови компетенции за работа с общността.*

През последните 15 години редица международни програми насочват ресурсите си към изграждане на човешкия и институционалния капацитет на читалищата. Сред целите на тяхната подкрепа са разработване и прилагане на новаторски подходи на работа с местните общности и институции. Подкрепата им има за цел да подпомогне читалището да намери баланса между самосъзнанието му на пазител на традиционната култура и местния културен и информационен код от една страна, и на предизвикателствата на глобализацията и променените обществени нагласи и очаквания, от друга.

4.2.1. Двойственост

Възникнало като самоорганизация на общността, преминало през прекия държавен контрол по времето на социализма, през последните 25 години читалището е нито общностно, нито държавно. Двойственият характер на днешното читалище е заложен и в законовата му рамка. От една страна - гражданско сдружение, юридическо лице с нестопанска цел (ЗНЧ, чл. 2, ал. 1 и 2), а от друга - бюджетно субсидирана организация, на която се вменяват „държавни културно-просветни задачи“ (ЗНЧ, чл.2, ал. 1) и предписани дейности (ЗНЧ, чл.3, ал. 1 и 2). Законовата рамка не стимулира автономност. **Законът** не акцентира върху общностните функции на читалищата, а по-скоро върху изпълнението на конкретни държавни културно-просветни задачи. Тази двойственост се затвърждава и чрез държавното субсидиране. Субсидията е жизнено важна за всяко читалище и без нея то не би оцеляло в пазарните условия, но получавайки подобно финансиране, лишено от принципите на действащата пазарната икономика и конкурентоспособност, читалището става заложник на уравниловка и субективизъм. От една страна законът не лишава читалищата от инициативност и самоуправление, но от друга - свитият достъп до алтернативни ресурси поставя сериозни ограничения пред тази „свобода“. Масово читалищата бягат от въвеждането на иновации и отваряне към нови целеви групи. Липсата на обезпеченост на рисковете на промените, както и допълнителното натоварване върху малобройния персонал в малките населени места, липсата на квалификация и умения за проектен, финансов и културен мениджмънт допълнително подтискат мотивацията за читалищните служители за промени. Има читалища, които са развили предприемаческо поведение и търсят иновативни подходи в дейността си, например предоставяне на нови услуги на населението на проектен принцип. Основният проблем, с който те се сблъскват е устойчивостта на новите дейности, след изчерпването на проектните средства. Недостигът на устойчив ресурс и дългосрочни политики в подкрепа на иновациите, в много от случаите ги оставя на нивото на пилотни практики.

4.2.2. „Затворените” общности

Динамиката в средата непрекъснато провокира потребностите на общностите – информационни, културни, социални, технологични. Често това са същите потребности както и преди, но удовлетворяването им вече изисква нови умения, решения, подходи, технологии и тип управление. За да бъде адекватно на променените очаквания на местните хора, читалището следва непрекъснато да инвестира в човешкия си потенциал и в материалната и технологичната си база, но ограничените му ресурси възпрепятстват този процес. Често незнанието и невъзможността за справяне с новите предизвикателства водят до бягство от промени и иновации, а в други случаи – до липса на критерии и качество на услугите. Въпреки отворения си характер по закон, много читалища, предимно в селските райони, се ограничават до художествена самодейност, основаваща се на традиционен фолклор. На практика те са затворили пространствата си, допускайки до структурираните си дейности ограничен кръг хора, т.н. самодейци. Повечето от тях не търсят контакт с хора извън непосредственото читалищно обкръжение. Това произтича от неразбирането на функцията на читалището като общностен център и самоопределението му като културна институция с привкус на „елитарност”. Масов подход в управлението на читалищата в селските райони е недостатъчната им отвореност към малцинствени и маргинализирани групи, към хора с увреждания, към рискови групи. Все още изкуството и културата не се използват достатъчно като инструменти за социализация, за решаване на проблеми на развитието, за изграждане на междуличностни отношения.

4.2.3. Организационни дефицити

В масовото съзнание читалището е организация „на спомените от детството”. Недостатъчната модернизация е особено характерна за селските райони. Наслагването на този образ се дължи на редица дефицити в наличните читалищни ресурси по отношение на: **читалищните сгради, съвременно технологично оборудване и човешкия ресурс.**

Читалищни сгради

В масовия случай читалищните сгради се нуждаят от **основен скъпоструващ ремонт**, който общинските бюджети не могат изцяло да покрият. Най-слабите места на читалищните сгради са покривните конструкции, санитарните възли, системите за отопление и хранилищата за книги. Санирането е по-скоро изключение. Въпреки тежестта на тези проблеми, обаче, решението им е въпрос на време. Основна слабост на читалищните сгради са остарелите архитектурни решения и липсата на **съвременна функционалност** на вътрешните пространства. На пръв поглед читалищната сграда е запълнена от театрален салон, библиотека и огромни фойета. Тези пространства са твърде големи, трудни (в много случаи невъзможни) за отопление през зимния сезон, което значително ограничава възможностите за работа. Текущите им разходи и поддръжката им са скъпоструващи, без да има адекватна възвращаемост (напр. спазването на противопожарни или санитарни норми, често изисква големи инвестиции). **Липсват универсални, многофункционални, технически обезпечени зали, съвременни места за публични срещи, дискусии или други събития в по-камерен мащаб, които да стимулират общностния живот.** Все още малка част от читалищните сгради **предоставят достъпна среда за хора с увреждания**, което противоречи на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания. Ремонтите в читалищна инфраструктура в последните години са факт, но това все още са малко случаи и зависят от желанието на общините и от ограничените ресурси на мерките по европейските фондове, в които читалища са бенефициенти (напр. ПРСР 2007-2013г.).

Технологично обновление

Въпреки инвестициите в съвременни *информационни и комуникационни средства* в читалищата през последните години (Проект „Читалища”, Програма „Глобални библиотеки” и др.), все още много от потребностите в тази посока остават непокрити. Проблем отново се явява липсата на устойчиви ресурси за текущо обновяване на техническите средства, които остаряват морално спрямо бързо развиващите се технологии. Във време, когато дори в повечето домове в селата има персонални компютри и достъп до интернет, публичният достъп до компютърните зали на читалищата не е достатъчен. Необходимо е непрекъснато обновяване и въвеждане на нови технически средства и технологии, за да бъдат информационните услуги, които предлага читалището, атрактивни и актуални за местното население.

Човешки ресурс и управление

Голяма част от заетите с управленски функции в читалищния сектор, особено в малките населени места, нямат необходимия образователен ценз. Читалищните бройки се заемат масово от хора със средно образование. В някои малки населени места поради ограниченото държавно финансиране има отпуснат един или половин щат, като понякога един човек съвместява две длъжности - секретар – библиотекар. На много места поради липса на квалификация не се прилага съвременен тип мениджмънт. Основни пропуски в начина на управление са: липсата на визия за развитието на читалището от една страна и на местната територия – от друга; липсата на умения за работа в пазарни условия и комуникация, чрез нови технологии; липсата на предприемачески подходи, креативност и мотивация за справяне с предизвикателствата (например, земеделската земя, с която много читалища в селските райони разполагат, в масовия случай е отдадена под аренда, доходите от която са много ниски). Рядко се търсят алтернативни източници на финансиране от стопанска дейност.

Читалищните длъжности не са привлекателни за младите хора поради по-ограничените възможности за професионално развитие и ниското заплащане. Цялостната промяна изисква дългосрочна и целенасочена държавна политика и нова мотивационна система за “подмладяване” на човешките ресурси, както и въвеждане на стимули за самоинициатива и желание за професионално самоусъвършенстване от страна на хората, работещи в читалищата.

Мнения на членовете на ТРГ, свързани с работата и проблемите на читалищата

Читалищата са независими юридически лица, които могат сами да избират органите си за управление и назначаване на персонал. Към момента, в някои региони се наблюдава тревожна тенденция за кадруване и назначения в тези организации от местната власт. Назначенията най-често са политически и водят до поставяне на неподходящи и некомпетентни хора на важни за дейността на читалищата позиции. Това периодически се повтаря и не допринася за експертността и изграждане на капацитет - фактор за устойчивост и развитие.

В някои райони членовете на читалищните ръководства са "несменяеми" години наред, няма механизми за запознаването им със съвременните тенденции и възможности за осъвременяване и обогатяване на читалищната дейност. Човешкият фактор е с най-големи "заслуги" за застоя в читалищната дейност и за това много читалища имат силна съпротива срещу новите дейности, които могат да се развиват. Липсва умението и готовността за поемане на лидерство в общността, за отваряне към новостите, за привличане на най-будните и активни жители.

Непрозрачно разпределение на финансовите средства за читалищата в общностите, което не е съобразено с тяхната активност и брой дейности. Финансират се работни позиции, които не винаги са реално заети. Отделно съществуват читалища с голям брой персонал, но с почти нулева дейност. Необходимо е справедливо и прозрачно разпределение на средствата. В момента решаваща роля има местното самоуправление, включващо общинска администрация и общински съвет. Често това води до

субективизъм при разпределяне на финансовите ресурси.

Допълващата субсидия почти винаги има политически привкус, осъществява се така, че по-малко читалища да участват и никога не е справедлива. Не е редно читалище, обслужващо 150 жители да получи 2 500лв., а средично читалище, обслужващо 12 000 жители – да получи 500лв.

При кандидатстване с проекти за финасиране към МК, всяко читалище трябва да получи писмо - разписано одобрение от страна на общинския кмет. Много често проявата на субективизъм от страна на градоначалника, води до отнемане на възможностите на читалищата да подават проекти.

4.2.4. Продукти и услуги

Голяма част от продуктите и услугите, разработвани и предлагани от читалищата, носят белега на т.нар. „любителско творчество“. Културните продукти не винаги са с висока художествена стойност, което не е от особено значение, тъй като тяхната ценност е в способността им да сплотяват общността. Основните дефицити по отношение на читалищните продукти и услуги отново можем да търсим в материалните и човешките ресурси. Независимо, че в последните години немалко финансови средства се предоставят за инструменти, технически средства, носии, реквизит, книги и периодични издания и др. (фонд „Култура“, допълваща субсидия на МК) потребностите от обновяване и осъвременяване все още са големи. Повечето читалища в селските райони предлагат еднотипни продукти и услуги. Масово се практикуват фолклорни или традиционни форми на дейност, които не винаги са достатъчно привлекателни за младите хора. Често едни и същи продукти и творчески формати се предлагат в продължение на десетки години и в повечето случаи остаряват „морално“ заедно със самодейците. Много малка част от тях предлагат достъп до съвременно изкуство. Част от просветните дейности на читалищата – курсове, школи, кръжоци, клубове и т.н., особено в малките населени места, са силно редуцирани поради липса на капацитет за предлагане. Например, читалищните курсове за езикова подготовка са недостатъчно конкурентоспособни в сравнение със сходни такива, предлагани от бизнеса. Читалищата все по-често губят „битката за клиенти“ спрямо бизнеса, който навлиза агресивно в полето на техните услуги.

Нерядко читалищата произвеждат продукти с висока художествена стойност, но дори и в тези случаи те не успяват да ги наложат, поради липсата на съвременен културен мениджмънт и пазарни умения, липса на средства за реклама, на умения за рекламиране, органичен пазар/ аудитория за продукта, както и поради и липсата на добри стратегии за развитие на териториите или региона и яснота по отношение на мястото в тях на читалищната дейност. Често съществуват местни ресурси и условия за разработване на нови продукти и услуги (културен туризъм, социални услуги и др.), но поради липсата на умения, капацитет и предприемчивост, читалищата не се възползват от тях.

Тук е мястото да споменем, че съществуват източници за проектно финансиране на читалищни проекти, но сложността при разработване на качествени проектни предложения, трудностите при изпълнението и отчитането им, нерядко изискванията за съфинансиране и др. поставят пред читалищата бариери, които демотивират търсенето на алтернативни източници. Трудният достъп до средствата на европейските фондове и други международни програми на финансиране води до засилване на зависимостта на читалищата от единствения източник на финансиране – държавата.

4.3. Заплахи

Слабостите и затрудненията на читалищата могат да доведат до рискове и заплахи, които, ако не се вземат необходимите мерки, могат да застрашат процеса на мобилизиране и развитие на общностите в селските райони. При читалищата тези заплахи са сравнително редуцирани поради

държавната политика на устойчива подкрепа и финансиране, но в дългосрочната визия трябва да се отчитат и потенциалните промени в политиките.

На първо място ще разгледаме заплахите, произтичащи от въздействието на макросредата или т.н. косвено въздействие. Основните заплахи произтичат предимно от недобрите социално-икономически характеристики на голяма част от териториите в селските райони, където пазарните ниши за продуктите и услугите на читалищата са стеснени. Изолираността и лошите икономически параметри влияят върху темповете на развитие и обновление на читалищата от тези територии спрямо темповете на развитие на съвременните технологии и практики – не само информационни и технически, но и управленски и социални. Липсата на местни подготвени кадри все повече ще рефлектира върху качеството на читалищните услуги. Поради изключителната динамика на средата, изменящото се потребителско търсене и силно конкурентната среда, създавана от частния сектор, инвестиращ в иновации, в агресивна реклама и промоции, читалищата могат да се изгубят от ползрението на хората и да се окажат неконкурентноспособни спрямо други доставчици на подобни услуги. Мудността в технологичната модернизация на читалищата може да ги маргинализира. Същевременно за тях е рисково да бъдат поставени в чисто пазарна ситуация, тъй като нямат достатъчно знания и ресурси, а това може да компрометира усилията им за промяна и да ги тласне в нежелани посоки. Следователно е добре да се търси пресечна точка и начини на взаимодействие между бизнес дейностите и дейностите на читалищата за развитие на местните общности.

Друг проблем може да се яви negliжирането от тяхна страна на диверсификацията на обществото, несъобразяването с разнообразието от общности и вкусове, промяната на демографския и етнически състав на селските общности, което отново може да доведе до самоизолиране на читалищата от нуждите на хората .

Неподготвеността на голяма част от читалищните служители за иновативни и предприемачески модели може да ги лиши от достъп до ресурси и допълнително да маргинализира общностите. Мнозинството от читалищата в селските райони са неподготвени за осигуряване на алтернативно финансиране. При неуспешно кандидатстване по проекти, част от тях загубват интерес към алтернативни възможности и ресурси. Управленските умения на повечето от читалищните секретари са незадоволителни, както поради некомпетентност и неосъзнатост, така и поради отсъствие на управленски изисквания към тях.

4.4. Читалищата като възможност и потенциал за общностно развитие в селските райони

Отчитайки горепосочените заплахи, ограничения и рискове, ще разгледаме възможностите за включване на читалищата в нови политики за развитие на общностите в селските райони, при наличието на подходящ инструментариум (ресурси/ финансиране).

Още тук правим уговорката, че се избягва идеята за “читалището като панацея за общностното развитие” и натоварването му с всевъзможни функции. **Разумно и реалистично е да се разгледат перспективите пред читалището единствено от гледна точка на конкретната територия, местните специфики и контекст.** Не бива да се пропуска и фактът, че едно струпване на нови за читалището функции до голяма степен би било породено от липсата на действащи и ефективни институции и публични услуги в част от селските райони, слабото им социално-икономическо развитие и разпада на социалния капитал.

Разглеждайки потенциала и възможностите пред читалищата в селските райони е добре да се даде шанс на всички възможни роли, в които читалището може да влезе като бенефициент или партньор, а именно: **то може да бъде лидер на определени процеси; може да бъде партньор, особено що се отнася до изпълнение на стратегически проекти и планове за развитие; може да бъде посредник или медиатор между различни общностни групи и институции.**

TRГ се обедини около следните предложения за различните възможности за развитие на общностите в селските райони, които могат да въвлекат читалищата като едни от най-активните потенциални участници в този процес, а именно:

4.4.1. Изграждане на социалния капитал в селската общност

От гледна точка на общностното развитие считаме, че е важно да се инвестира в засилване на характеристиките на читалището като средище на всички групи на общността, а не само на собствените му членове или пряко ангажираните в любителски формации или платени услуги. Това на практика означава разширяване на целевите и потребителските групи чрез въвеждане на нови по-атрактивни читалищни услуги, засилване на възможностите за социално включване и смекчаване на неравенствата. Наред с традиционните групи на деца с изяви способности, самодейци и читатели, е необходимо да се разработят и прилагат нови подходи, адекватни за нуждите на младите хора, хората от третата възраст, хора с увреждания, земеделски производители, домакини, предприемачи, безработни, неформални групи за граждански инициативи и т.н. Това е особено актуално в контекста на демографските проблеми в малките населени места.

Споделени мисли на работните срещи на TRГ

„Работя вече 12 години и правя хората общност, големите арендатори помагат за каузата на читалищната дейност” - споделя г-жа Бонка Петкова, председател на читалищно настоятелство на НЧ „Успех 1921г.”, с. Момино, община Търговище, член на TRГ.

„Хората, които работят в читалищата обгрижват и заздравяват местната общност. За нас, това не е просто професионална дейност, а читалището е кауза”- Крастина Стайкова, дългогодишен председател и читалищен служител на НЧ"Пробуда 1929", с. Строево, община Марица, област Пловдив, член на TRГ.

„Общността се сплотява чрез празници и събори” – Диана Андреева , консултант, член на TRГ.

Предвид тенденциите за промяна в етническия състав на населението в селските райони е особено важно да се акцентира върху ролята на читалищата за интеграцията на етническите малцинства в толерантна среда, чрез средствата за изкуството и културата. Това е шанс за ревитализация на социалния капитал в малките общности. Необходимо е да се акцентира върху неутралния характер на читалището като средище, което може да стимулира в общността процеси като толерантност, взаимопомощ, благотворителност, социално включване, гражданско участие.

Добра практика на НЧ „Неофит Рилски -1942”, с. Чернолик, общ. Дулово

Читалището създава библиотека. Въвежда нова технология за онлайн подаване на заявки за наемане, арендоване и преработка на земеделска земя на земеделските производители. Предоставя електронни книги, осъществява консултации на обществото с персонални компютри. Насърчава творческата дейност на художествени колективи, групи за фолклор, инструментални изпълнения, както и на художествено слово.

Дейността на читалището се развива, има филиали в градовете Истанбул и Чорлу в Турция, тъй като общината е побратимена с тези две общини. Идеята на читалището е да допринесе за образованието и културата на българските съграждани в Турция и да осъществи обмен за усъвършенстване на техните знания и обучения по български език.

За да се реализира потенциалът на читалището като средище на общността е необходимо то да отвори пространство за дебат, дискусии, срещи, публични обсъждания с цел повишаване участието на хората в общностния живот. За целта е наложително на територията на читалището да се създадат подходящи дискуссионни пространства. Наред с необходимостта от реконструкция и ремонти на читалищните сгради е наложително да се инвестира и в нови архитектурни решения и преустройства на вътрешното пространство (усвояване на фойета и други нефункционални площи), както и в изграждането на мултифункционални зали, оборудвани с технически средства, подходящи за дискуссионни, семинарни, камерни и сценични, публични и общностни прояви, кинопоказ, обучения, пресконференции и др.

Необходимо е да се инвестира и в потенциала на читалищата като мрежа за обмен на опит, идеи, практики, политики, инициативи за създаване на партньорства и проучване на потребностите в селските райони. В национален мащаб читалищната мрежа е незаменима - за провеждане на информационни, образователни и граждански кампании.

4.4.2. Повишаване на капацитета на човешкия ресурс

Възможностите за засилване на ролята на читалищата в селските райони се разглеждат в контекста на политиките за подобряване на качеството на живот на селските общности. Тези възможности се проявяват най-отчетливо по отношение на повишаването квалификацията и възможностите за реализация на местните хора. Тези възможности са напълно в съответствие със ЗНЧ, чл. 3, ал.1, където се посочва, че читалищата подпомагат „развитие и обогатяване на културния живот, социалната и образователната дейност в населеното място, където осъществяват дейността си”. В основните им дейности за постигането на тази цел е посочено „организиране на школи, кръжоци, курсове, клубове”. Следователно читалищата от селските райони могат да играят важна роля в изграждане на “пространство на знанието” и реализиране на политиките за учене през целия живот. Имайки предвид, че читалището е единствената обществена структура с условия за предоставяне на място на обучителни и квалификационни услуги в много от населените места в селските райони, то има голям потенциал да осигурява консултации или информационна дейност в областта на селското и горското стопанство, управлението на земите или околната среда. Тук разглеждаме неговата роля на посредник между потребителите и доставчиците на тези услуги, като функциите му могат да се сведат до предоставяне на среда и подходящи условия за обучение и квалификация, организиране на информационни и консултационни срещи и събития, обучителни курсове, както и предоставяне на нови ИКТ базирани услуги, и т.н. В качеството си на доставчик на услуги, читалището може да има основна роля за придобиване на ключови компетентности, ограмотяване на местното население (езикова, компютърна, медийна грамотност, технологични и чуждоезикови умения, здравни беседи т.н.) Вече има пилотни практики на създадени творчески занимални в читалищата с цел образование на неграмотни деца и възрастни от ромската общност.

Посочените възможности отново показват необходимостта от инвестиции в материално-техническата база: обучителни зали и съвременни обучителни средства, както и в подготовката на местни кадри за предоставяне на обучителни и квалификационни услуги. Тук можем да включим и придобиване на умения от екипа на читалището да разпознава новите потребности и ресурсите в средата за удовлетворяване на местни потребности, което да засили сцеплението в общността и да изгради местният социален капитал.

Инвестирането в тези възможности може да бъде ефективно единствено, след анализ на съществуващото положение за всеки конкретен район. В такъв случай следва да се постави акцент върху конкретните потребности за икономическото му развитие и нуждите от повишаване на качеството и достъпността на местното население до основни квалификационни услуги. Това трябва да доведе до подобряване на качеството на живот и увеличаване на възможностите за заетост в съответния селски район и косвено да допринесе за повишаване на привлекателността на селските райони и намаляване на различията между селските и градски територии.

4.4.3. Услуги за населението и икономиката в селските райони

Динамичните промени и новите тенденции в начина на живот на общностно ниво и въздействието на глобализацията и потребителското общество, както и непрекъснатата мобилност на големи групи от хора, включително мигранти, откриват нови възможности за реализация пред читалищата. Те са свързани с необходимостта от разнообразяване на продуктите и услугите, насочени към различни групи и общности. Сред възможните услуги и продукти са:

- ✓ Засилване на посредническата роля на читалищата в малките населени места, напр. технологичен достъп в малките населени места до електронно правителство, електронно образование, електронно здраве, информационно посредничество между институциите и общността, консултации и срещи с експерти;
- ✓ Нови/ иновативни услуги, базирани на нематериалното културно наследство, предаване на знания и умения между поколенията, продукти и програми за културен туризъм. Активно поддържане на местната културна традиция в областта на нематериалното културно наследство; съхранява нематериалното културно наследство - традицията, местните и национални ценности и култура;
- ✓ Индивидуално и групово творческо развитие на деца и възрастни чрез творческа дейност. Услуги и инициативи, насърчаващи творчество, активност, инициатива и участие на местните хора (напр. творчески ателиета, работилници и т.н.);
- ✓ Форми, стимулиращи човешкото общуване (дискусии, дебати, публични обсъждания);
- ✓ Поддържане и развиване на празничността (календарна и обредна, създаване на нови празнични модели, ритуали и символи - фестивали, карнавали, сцени на открито, др.);
- ✓ Развитие на читалището като зона за културен експеримент и преживявания;
- ✓ Място за културни и творчески индустрии и референтни програми;
- ✓ Създаване на среда за развитие на културно многообразие, изграждане и съхраняване на местната културна идентичност;
- ✓ Осигуряване на място за достъп/ посредничество до „глобалната култура” - национални, европейски и световни достижения на културата (напр. камерни зали за кинопоказ на съвременно българско, европейско или световно кино, кинолектории, представяне на бестселъри и т.н.)
- ✓ Услуги за хора със специфични потребности и изграждане на достъпна среда в читалищните сгради;
- ✓ Мобилни услуги за възрастни и изолирани населени места от същите общини
- ✓ Културно многообразие и приобщаване на различни социални и етнически групи, вкл.

разработване и предоставяне на специфични услуги за ромската общност: културни (напр. приобщаващи арт програми), образователни (напр. ограмотвяване на възрастното население, творчески занимални и др.), компютърна грамотност и услуги, базирани на информационните и комуникационни технологии, информационни посредници (напр. попълване на административни документи) и др.

4.4.4. Туристическите дейности

Развитието на туризма в селските райони е специфичен сегмент от изброените по-горе услуги, на който, поради големия потенциал в селските райони, следва да отделим специално внимание. На базата на съществуващите читалищни ресурсите и наличието на многобройни културни, исторически и природни дадености, читалищата имат изключителна възможност да участват в разработването и изпълнението на местни туристически стратегии. Политиките на насърчаване на туризма като отрасъл дават възможност за включване на читалищата с продукти и програми в направления като: културен, фестивален, екологичен и селски, исторически, познавателен, приключенски, ученически туризъм и др. Читалищата могат да въвлекат общностите с доброволен труд и участие в редица дейности да подобрят условията за туризъм.

Възможните типове проекти, в които читалищата могат да бъдат бенефициенти, са свързани с изграждане или обновяване на туристическа инфраструктура, съоръжения и/или атракции за посетителите, като това може да включва:

- ✓ Разработване, поддържане и развиване на интегрирани туристически услуги;
- ✓ Изработване на информационни и рекламни материали;
- ✓ Организиране на процесите на директни доставки и къси вериги на доставки на местни продукти и услуги;
- ✓ Обучение на местни хора за регистриране на къщи за гости, регистриране на местни марки, директни доставки от производител и т.н.
- ✓ Поддържане на празничността, като един от основните фактори за общностно развитие: провеждане на фестивали, свързани с календарната обредност, както и с местния поминък, традиции, кулинария, земеделски практики и др.
- ✓ Опазване на културно – историческото наследство на България: изключителна предпоставка за развитие на културния, историческия и религиозния туризъм, където читалището с ресурсите и инициативите си може да бъде сериозен местен партньор.
- ✓ Цялостното разработване и маркетинг на туристически продукти, разработване на туристически маркетингови стратегии на местно ниво и маркетинг на населеното място и уеб базирани платформи за маркетинг на териториите и продуктите;
- ✓ Атракции за посетителите и места за отдих и развлечения: посетителски центрове за представяне и експониране на местното природно и културно наследство; изграждане на малки по размер атракции на открито и закрито, малки по размер центрове за изкуство и занаяти, както и центрове за временни изложения с туристическа цел;
- ✓ Насърчаването на културните и творческите индустрии в национален и Европейски мащаб е благоприятно за читалищата като естествена среда за развитието им, напр. чрез създаване на условия за местните занаяти, творчески ателиета, базари на територията на читалищата, публични презентации на културните постижения, кинопоказ, реклама и др.
- ✓ Съоръжения и места за туризъм: туристически еко и колоездачни пътеки;
- ✓ Съоръжения за обществената инфраструктура – информационни пунктове, информационни табла, карти и пътепоказатели за туристическите места и маршрути, заслони и съоръжения за безопасност и т.н.

4.4.5 Подхода ЛИДЕР и мястото на читалищата за развитие на местните общности

Мястото на читалището в процеса на прилагане на подхода ЛИДЕР е от съществена важност. От гледна точка на ресурсен център на местно ниво, **читалището може да генерира и инициира местни партньорства в рамките на подхода ЛИДЕР за териториално и икономическо местно развитие. Те следва да бъдат основната точка и място за стартиране на разговори, намиране и изграждане на партньорства, активизиране на процесите за създаване на капацитет на общността за оживяване на териториите и местно развитие.**

Там, където има изградени местни инициативни групи (МИГ), читалището следва да бъде активен **участник в тяхната работа и прилагането на Стратегиите за местно развитие.** На база на своя опит в работата с местните общности и в качеството си на организация, която се ползва с признанието и доверието на местните институции, читалището може да играе незаменима роля в процеса на прилагане на подхода ЛИДЕР, мобилизиране на местния потенциал, изграждане на общностния капацитет и реализацията на проекти за устойчиво местно развитие, създаване и поддържане на сътрудничество и партньорство с МИГ в други страни на ЕС.

Не на последно място читалището може да се възползва от одобрената и действаща Стратегия за местно развитие на МИГ на съответната територия и в качеството си на **бенефициент да кандидатства със свои проекти, които да бъдат финансирани в рамките на изпълнението на Стратегията за местно развитие на МИГ.**

Там, където няма изградени МИГ, читалището следва да бъде активен инициатор за написване на стратегия и изграждане на МИГ на територията на селските райони.

Добра практика на читалището в град Кнежа, като будител на местната общност.

Народно читалище “Борба 1896” е един от учредителите и създателите на Местната инициативна група в община Кнежа (МИГ). Председател на читалището през годините е и Председател на УС на МИГ.

Народно читалище “Борба 1896” е гражданско доброволно обединение, заемащо особено място в историята на града със съществена роля за утвърждаване ценностите на местната общност. Създава се като “читалня” - естественото място, където някогашните родолюбиви и будни кнежани са се събирали, за да четат. Това се случва през 1896 г. в домовете на видните граждани на Кнежа - Цоло Диков, Атанас Кискинов и Кръстьо Гевреков. По-късно се установява за постоянно в преотстъпена сграда на кметството, където е отредено място за първите книги и списания. През 1904 г. библиотеката притежава 338 тома, а към днешна дата книжната колекция наброява около 68 000 тома. Първият библиотекар е Никола Георгиев работил в периода 1897 - 1900г. През годините дейности на читалището се развиват. Обогатява се културния живот, социалната и образователната дейност в града, запазват се обичаите и традициите на местната общност, работи се за разширяване знанията на гражданите и приобщаването им към ценностите и постиженията на науката, изкуството и културата, утвърждаване на националното самосъзнание.

Всяка година, от 2007 година досега, с много талант и въображение в град Кнежа се провежда Фестивал на царицата, като израз на традициите и почит към основния земеделски поминък. В Кнежа е и единственият на Балканите Институт по царица. Всичко това утвърждава царицата като запазена марка на града. Фестивалът се организира по инициатива на читалище “Борба 1896”, общината и МИГ Кнежа. Идеята е на българския поет и композитор, почетен гражданин на Кнежа – Спартак Бутански, чиято авторска песен е мото на фестивала. Фестивалната програма е структурирана около стремежа да се съхрани и популяризира фолклорното изкуство и автентичните традиции – песни, танци, носии, кухня, поминък.

V. Възможности и роли на читалищата, свързани с развитие на местните общности и политиката за развитие на селските райони за периода 2014-2020г. - изводи и предложения

Ресурсите и потенциалът на читалищата за развитие на общностите в селските райони могат да се разглеждат само в контекста на цялостна по-нататъшна, модерна и актуализирана визия за българското читалище. Тя на практика следва да постави мост между миналото, сегашното и бъдещето и да подпомага нормалните процеси на трансформация и развитие на тази уникална българска институция. Тя трябва да се придържа към най-реалистичната рамка за бъдещото развитие на читалището и неговата осъвременена роля за общностно развитие, опазване на духовните ценности и идентичност.

Обръщаме по-голямо внимание на един от елементите на общностното развитие – ролята на културата. Културните процеси имат силно развиващо въздействие, тъй като те, заедно с образованието, изграждат ценностния пласт на всяка промяна. Самата идея за евроинтеграция се основава на изграждане на общоевропейско ценностно ниво. Ако няма споделени ценности, няма как да има споделени икономически и социални интереси. Считаме, че тук ролята на читалищата е изключително важна, тъй като за България те предоставят най-популярния достъп на населението до масова култура.

Следва да се използва потенциала на читалището като междинно звено между традиционното и съвременното. На *национално ниво* неговият потенциал за развитие е изведен в националните стратегически цели на Министерство на културата, част от които са в пряка взаимовръзка с приоритетите на Програмата за селските райони: „укрепване и модернизирание на читалища по отношение повишаване квалификацията и уменията на кадрите в читалищата, разширяване на социалния обхват на читалищната дейност, в това число и с малцинствените групи, хора с физически увреждания, млади хора със специални нужди и др., прилагане на различни модели за подпомагане на местното развитие чрез мрежата на читалищата и активизиране диалога с общините, с други културни и образователни институти, с неправителствени организации за реализиране на съвместни дейности.” В преобладаващата част от малките населени места в селските райони, читалищата наред с органите на местното самоуправление, са единствените местни структури, имащи достъп до инструменти за развитие на местния потенциал (финансиране) и поради институционалната си устойчивост и националното си покритие могат да изпълняват дългосрочни национални политики за развитие.

Безспорно ролята на читалището на местно ниво е най-важна, тъй като повече от две-трети от българските читалища функционират именно в селски райони. Тук е и най-големият ресурс на читалищата по отношение развитие на селските общности. Макар и не така популярно както в близкото минало, читалището е все още некомпрометирано в общественото съзнание и е съхранило в голяма степен доверието и уважението на местните хора. Там то все още пази спомен за възрожденската си роля да консолидира и сплотява местните хора на базата на споделени ценности, традиции и визия за бъдещето.

Читалището има потенциал да играе важна роля не само за постигане на устойчиво местно развитие, но и да допринесе и за реализация на глобалната политика за развитие на селските райони. То има своето място в цялостната визия за развитие на селските райони и в този контекст следва да формулира своите дългосрочни цели и принос.

По отношение развитието на общностите в селските райони можем да изведем следните приоритети, които определят средищната му роля в една дългосрочна визия:

- ✓ Изграждане на социалния капитал и засилване на взаимовръзките на местната общност;
- ✓ Запазване, развитие и популяризиране на културната цялост на общността;
- ✓ Предоставяне на услуги, продукти и общностни инициативи, допринасящи за устойчивото местно развитие;
- ✓ Иновации, знание, обучение и повишаване на капацитета на човешкия ресурс.

Тук трябва отново да направим уговорката, че не съществува универсален модел за ролята на читалището по отношение развитието на общностите в селските райони. Основна характеристика на общностните организации е тяхната уникалност, произтичаща от местния контекст, ресурси, потребности и специфики. Това определя търсенето на специфични подходи и инструменти за развитие за всяко конкретно място и задача на читалището е да ги идентифицира, развие и приложи в своята общност.

Предложения на членовете на ТРГ относно възможностите за участие на читалищата в различни проекти

По-голямата част от НЧ да кандидатстват по проекти, заради малките си бюджети. Препоръчва се на Министерство на културата да внесе предложение в оперативните програми до 2020 година да бъдат заложили малки грантови схеми в направленията ремонт и обзавеждане, оборудване и други, което практически ще предостави възможност повече читалища да получат достъп до финансирането.

Да се създаде система в НСИ или МК за наблюдение и отчитане на данни и информация за дейността и активите на читалищата на ниво община и по-специално в селските райони.

Наложително е създаването на Общински читалищни съюзи, които да разпределят обективно държавната субсидия, да утвърждават проектите по допълваща субсидия, а не за всяко читалищно начинание да се иска подписа и съгласието на общинския кмет.

Да се проследява устойчивостта на защитените проекти в годините и да има публично достойние на вложените средства.

Да се разработи и въведе учебна програма в университетите, където да се обучават читалищните дейци и служители.

В ПРСР да се търсят възможности за подпомагане на сдружения на читалища и публично-частни партньорства с бизнеса. Да се насърчава участието на читалищата в управлението на МИГ и СМР, чрез ЛИДЕР подхода.

Да се приеме празничността (организирането на традиционни празници) като фактор за общностното развитие и оживяването на територията.

Да се работи за изграждането на социална среда за общуване и приобщаване на хората от третата възраст.

Основните ресурси, които следва да се поддържат и обновяват, за да се съхрани и развива дейността на читалището, свързана с посрещане на потребностите на населението и общността в селските райони са:

- ✓ поддържане и развитие на човешкия потенциал на читалищните дейци и капацитета на местните потребители на услугата на читалищата;
- ✓ поддържане, развитие и разширяване на продуктите и услугите на читалищата според потребностите на общностите;
- ✓ поддържане и обновяване на оборудване, обзавеждане, реквизити и обогатяване на средствата и средата за развитие на дейностите;

- ✓ поддържане и модернизиране на материалната база и среда за извършване на дейностите и услугите за населението.

Някои от читалищата стопанисват земеделски земи. Това е важна предпоставка за включване на читалищата като възможен партньор и бенефициент по мярка 16 „Сътрудничество“.

Структурата и обосновката на предложенията на ТРГ, свързани възможностите и ролята на читалищата за развитие на местните общности и политиката за развитие на селските райони за периода 2014-2020г., са представени в точка 4.4. на настоящия доклад.

**Приложение 1: Списък на членовете на Тематична работна група 7:
„Читалищата като средища за развитие на общностите в селските райони”**

№	Име	Организация	Населено място
1.	Емилия Лисичкова	Председател на УС на платформа Агора	гр. София
2.	Росица Тотева	НЧ "П. К. Яворов 1867" - Чирпан	гр. Чирпан
3.	Невена Маджарова	Клуб на Нестопанските Организации, Търговище	гр. Търговище
4.	Бонка Петкова	Клуб на Нестопанските Организации, Търговище, НЧ „Успех 1921г.”	с. Момино, общ. Търговище
5.	Кръстина Стайкова	НЧ"Пробуда 1929", с. Строево	с. Строево, общ.Марица, обл.Пловдив
6.	Иван Христов	МИГ Кнежа	гр. Кнежа
7.	Станка Тачева	Бизнес център - Нова Загора	гр.Нова Загора
8.	Мария Брощилова	„Черноморска асоциация на жените - 2000”	гр. Бургас
9.	Диана Андреева	Консултант, член на екипа на Програма "Глобални Библиотеки 2009-2013"	гр.София
10.	Сезер Нихат	отдел Култура и МД,общ. Дулово	гр. Дулово, обл. Силистра
11.	Анелия Спасова	НЧ " Съзнание-1927" с. Долни Вадин	с. Долни Вадин, общ.Оряхово, обл.Враца
12.	Емилия Шушарова	НЧ „Любен Каравелов - 1897” с. Куртово Конаре,	с. Куртово Конаре, обл. Пловдив
13.	Десислава Петрова	Читалище "Светлина" - с.Делейна, общ.Брегово, обл.Видин	с.Делейна, общ.Брегово, обл.Видин
14.	Божидар Манолов Манолов	Земеделски производител, с. Казичане, София област	с. Казичане, София област
15.	Мария Пенева	Катедра „Икономика на околната среда и природните ресурси, УНСС	гр.София
16.	Елена Хаджиниколова	Дирекция „РСР”, МЗХ	гр.София
17.	Павлина Шотарова	ДФЗ, Дирекция „Договориране по прилагане на мерките за развитие на селските райони“	гр.София
18.	Пламен Пеев	ДФЗ, Дирекция „Договориране по прилагане на мерките за развитие на селските райони“	гр.София
19.	Мария Юнакова	ЗУ на НСМ	гр.София
20.	Вяра Стефанова	ЗУ на НСМ	гр.София
21.	Янка Казакова	ЗУ на НСМ	гр.София
22.	Мира Милева	ЗУ на НСМ	гр.София

Приложение 2. История на възникване на читалищата и тяхната роля за развитие на общността

Появата на читалището през 50-те години на 19 век е белег за модерност на българските общности, които търсят форма на доброволно гражданско сдружаване, още преди освобождението от османско владичество (1978г.). По това време църковните настоятелства са единственият израз на подобно гражданско организиране. През годините те биват натоварвани с разнообразни роли и задължения за съхраняване и развитие на духовни, образователни, културни и благотворителни дейности. През 1856 г., в края на Кримската война, настъпва разместване на населението и раздвижване в териториите на балканските провинции на османската империя. Издаден е турски правителствен акт за признаване на гражданските права на всички поданици на империята.¹³

Към средата на 19 век български интелектуалци и ученици основават първите организации с патриотични и културни цели, извън пределите на българските територии. Създава се литературно общество в Брашов и издателство в Букурещ, чиято цел е да издават учебници и книги и да предложат общо решение на въпроса за литературния български език. Първите граждански обединения на българите са съсредоточени върху четенето, грамотността и културното развитие.

На 30 януари 1856г. в Свищов в дома на търговеца Димитър Начович е проведено учредително събрание за създаване на първото читалище. На събранието участват 45 общностни дейци, предимно учители и търговци. През същата година се създават и читалищата в Лом и Шумен. Трите селища имат сходен географски, икономически и социален профил. Те са равнинни търговски средища, с активна търговска прослойка, чийто деца учат в чужбина, а пътуването и общуването със Средна Европа е интензивно.

Читалище
"Постоянство", гр. Лом -
1856 г.

През този период се създават множество читалища, но предимно в развити градски центрове и нито едно в селата. Механизмът на създаване на читалищата навсякъде е почти еднакъв с няколко варианта. Най-разпространеният е вземането на решение сред група съмишленици, които мобилизират кръг от членове сред градските общности. Друг вариант е създаване на читалището около библиотека, като обединение за четене (както сочи името му), за да се регламентира формата за ползване на общия фонд от книги и най-вече да се култивират потребности и навик за четене сред широк кръг граждани. Читалища възникват и около неделните училища, за да предлагат грамотност на изпадналите от училище.

Появата на читалищата има основна роля в обществото за разпространяване на културни новости, от центъра към периферията, от големия град към малкия. Тяхната голяма историческа мисия е в

¹³ Използвана е информация от издание на Министерство на културата на Република България, Правителството на Холандия и ПРООН, „Читалищата в България-минало, настояще и бъдеще“, София, 2000г.

процеса на национална консолидация и формиране на национална общност. **В дейността на повечето големи градски читалища се включва насърчаване на училища в селата; създаване на пансиони за ученици от селата в градовете; организиране на учителски събори; благотворителна дейност предимно свързана с образование на деца; движение и разпространяване на информация, която засяга всички.**

Читалищата възникват след предварително „сговаряне“ – обсъждане на идеята в разговори и срещи из обществени средища – по чаршията, в кафенето, в училището. Следва свикване на събрание на всички интересуващи се, където се взема решение за създаване на читалище, определя му се име, приема се устав и се избира ръководство от председател, подпредседател, секретар и касиер. Читалищните дейци записват определена сума като учредителен капитал и се договарят относно членския внос. В последствие уставът се отпечатва, а когато има възможност, се изработва и печат.

Втората част от дейността е свързана с осигуряването на помещение и уреждането на библиотека-читалня. При отсъствието на подходящи сгради, пригодени за обществени нужди и събрания, читалищата се настаняват най-вече в училищната сграда, в килия на църквата или в частен дом. Уреждането на библиотеката започва с църковната книгохранителница или училищната сбирка, попълва се от дарения, а с първоначалния капитал се плащат абонаменти за периодични издания и се купуват книги.

Още в самото начало на читалищното движение се ражда и неговият главен проблем - финансирането. Основни източници на средства са членският внос и доброволните помощи от по-богати граждани. Читалищата оценяват значението на частното дарителство и правят всичко възможно да го популяризират. Събират се и волни помощи от цели селски и градски общности. Някои читалища въвеждат и своеобразен „библиотечен данък“, който се плаща от членовете според имотното състояние. Допълнителни средства читалищата получават, чрез създаването на т.нар. читалищни кафенета, разиграване на лотарии и др. Правят се и опити за осигуряване на доходи на предприемачески начала. Известен е примерът на Цариградското читалище за създаване на българско параплувно дружество, което пуска акции, купува параход и организира с променлив успех предприемаческа дейност.

Така още след появата на първите български читалища, те се утвърждават в общественото мнение като чисто българска гражданска институция, служеща на своята общност.

През Възраждането читалището има еднозначно модернизираща функция за общностите и хората, а след Освобождението то е по-скоро съхранител и пазител на традиционните български ценности и добродетели. **Следосвободенските читалища отделят много грижи за реорганизиране на библиотечното дело – създават се препоръчителни списъци на книги; обогатява се библиотечният фонд в селските библиотеки с полезни за земеделското население издания, написани на популярен език; заменя се периодичния печат с книги, като основно четиво в библиотеките; организират се библиотечни курсове за функциониране на библиотеките и организиране обслужването на читателите.** Основната роля на читалищата и след Освобождението си остава културното и традиционно образование. Създава се „щаб от опитни лектори“, известни учени и общественици, който срещу хонорар и безплатен прием изнася лекции в различни читалища за просвещение, от всекидневния бит до политическо възпитание и граждански добродетели. Лекциите включват теми от история, военно дело, астрономия, литература, земеделие, медицина, финанси, религия, изкуство. Друга развивана дейност, е създаване и поддържане на хорови и

танцови състави, оркестри, самодейни театрални групи. В началото на 20-ти век кинематографията към читалищата се превръща в доходоносно перо на читалищната дейност.

Идеята за обединяване на читалищата се ражда още през Възраждането на страниците на списание „Читалище“. От 12 до 14 април 1911 г. в София се провежда учредителен конгрес, на който са представени 158 организации и се поставя началото на Съюза на читалищата в България. На учредителния форум се обсъждат въпроси, свързани с характера на съюза и необходимостта от обединяване на всички читалища, но при запазване на тяхната автономия. Обсъжда се и въпросът за финансирането на читалищната дейност. **Общо е заключението, че читалищата трябва да разчитат на частната инициатива, а не на държавата.** Въпреки това от нея се очаква по законодателен ред да предвиди определена сума за читалищна дейност. За пръв председател на Читалищния съюз е избран проф. Иван Шишманов¹⁴. Той разработва законопроект за народните читалища и библиотеки, в който е предвидено създаването на специален „читалищен данък, с който завинаги ще се осъществи материалното съществуване на нашите културно-просветни учреждения“. Последвалите военни години изместват проблема на заден план и едва през 1927 г. е приет Закон за народните читалища.

Законът постановява, че читалищата се намират под надзора на Министерството на народното просвещение, към което се създава Читалищен съвет от министерски чиновници, лица от сферата на библиотечното и читалищното дело, представители на Читалищния съюз и на кооперациите. Предвижда се във всяко населено място с население до 10 000 души да има по едно читалище, а в по-големите селища да се откриват квартални читалища, клонове на централното.

Всяко селище се задължава да създаде читалищен фонд, включващ всички имоти и капитали, притежавани от читалището. В него влизат и части от общинската мера, преотстъпени от общината, 50 декара земя от държавния поземлен фонд, 5% от приходите на училищните недвижими имоти, както и приходите от билети, наеми, дарения, завещания и суми от бюджетите на окръжията и общините. Наред с това към Министерството на народното просвещение се създава специален фонд „Народни читалища“, целящ подпомагането на нуждаещи се читалища. Законът предвижда и освобождаване на читалищните приходи от данъци, такси и акцизи. Имуществата на читалищата - сгради, книги и покъщнина, са неотчуждаеми и не подлежат на секвестриране. Всяка община се задължава да осигури подходящи места за строителство на читалищни сгради и да съдейства за изграждането им. От Министерството на народното просвещение се изисква да подпомага читалищата с книги и финансови средства.

През април 1932 г. е приет и уставът на Върховния читалищен съюз (ВЧС) в България. Според него структурата на Читалищния съюз включва следните звена: върховен, окръжни и околийски и местни читалища. А читалищата „са длъжни да бъдат напълно неутрални спрямо вероизповедните и партийно-политически течения“. Равносметката от действието на първия читалищен закон между 1927г. и 1939г. сочи, че рязко се повишава броят на съюзените читалища - от 506 на 2600.

¹⁴ Литературен историк и критик, фолклорист и етнограф, обществен и държавен деец, действителен член на Българската академия на науките (1902). Един от основателите на Висшия педагогически курс в София (днешният Софийски университет), професор по всеобща литература и културна история и по теория на народната поезия, титуляр на основаната от него катедра по сравнителна литературна история, декан на историко - филологическия факултет на Софийския университет. Като министър на народното просвещение (1903 - 1907) допринася за демократизиране на образованието в България.

През 1941 г. е приет нов читалищен закон, който превръща читалищата в юридически лица, т.е. сдружения с идеална цел за държавно-градско и народностно възпитание, чрез културно-просветна дейност. В структурата на читалищата влизат върховният читалищен съюз и по един околийски читалищен съюз за всяка административна околия.

Законът налага по-голяма централизация и бюрократизация на читалищното дело. Държавните органи се намесват както в регламентацията на книгите, за купувани за читалищните библиотеки, така и в управлението на читалищата. Читалищната дейност става пределно широка и включва много повече благотворителни, спортни, образователно-развлекателни и други дейности, които не само разнообразяват дейността на читалищата, но и отразяват стремежа на държавата да уплътнява времето и заниманията на своите граждани. Системата на финансиране на читалищата обаче като цяло не се променя.

Броят на новосъздадените читалища в България за периода 1856 – 1944 г. е общо 3 691.

Още в ранния период на налагане на социализма, и веднага след 9 септември 1944г. се полагат системни усилия за прекъсване и обезличаване ролята на читалищата като граждански организации. Читалищната дейност се поставя в служба на новата идеология за възпитание на масите в комунистически дух. Традиционните чествания и празници се заменят с тържества обслужващи революционния календар на партията; „прочистват“ се библиотеките; под контрол се поставя и репертоарът на читалищните театри и кина; лекционната дейност се заменя с пропагандиране на новата идеология; започва формално записване на членове и планиране на мероприятия. През лятото на 1945 г. е издадена „Наредба-закон“ за народните читалища, съгласно която те се поставят под надзора на новосъздаденото Министерство на пропагандата. Целите, формулирани в този акт, не се различават от традиционните, но при конкретното му приложение проличава принципно новият подход към читалищата. От тях се изисква „да станат действителни органи на отечествено фронтовската власт“, което означава открито поставяне на политически цели.

След 50-те години на 20-ти век, комунистическата власт полага целенасочени усилия за териториалното разширяване и материално осигуряване на читалищата, като отчита тяхната близост до хората и възможността им да се използват за идеологически цели. Само в периода 1955-1960 година е започнат и в много случаи е завършен строежът на 800 нови сгради, като през 80-те години всяко населено място има читалище и всяко читалище има сграда или помещение за своята дейност.

Държавното вмешателство и контролът над читалищата се засилват с прехвърлянето им на подчинение към държавния Комитет за наука, изкуство и култура. ВЧС е преименуван в Съюз на народните читалища, а негов председател става председателят на Комитета за наука, изкуство и култура. Читалищата са организирани и функционират по принципа на комунистическата партия – демократически централизъм. Ръководени са от щатни читалищни работници, които изпълняват планове и указания, спуснати „отгоре“. В средата на 50-те години се достига върхът на одържавяването на читалищата. Те открито са обявени за „органи на народните съвети и комитетите на Отечествения фронт“. При такава постановка съществуването на Читалищния съюз става излишно и той е разпуснат по решение на Министерския съвет, ЦК на БКП и Националния съвет на Отечествения фронт. До 1963 г. читалищата на теория остават самостоятелни юридически лица с управителни съвети, ръководени от ОФ, които на практика са прикрепени към и са зависими от народните съвети и са пряко контролирани от БКП.

Финансовите проблеми съпътстват читалищата през целия период на социализма. Членският внос, който остава минимален, не е в състояние да покрие и най-належащите им нужди. Едновременно с това читалищата все повече се отучват да търсят собствени приходоизточници. Причина за това е и увеличаващата се държавна субсидия за читалищата, която през 80-те години достига 80% от издръжката им. Естествено финансовата зависимост изисква и гарантира политическата зависимост на читалищата и е символ на привидността на тяхната самостоятелност.

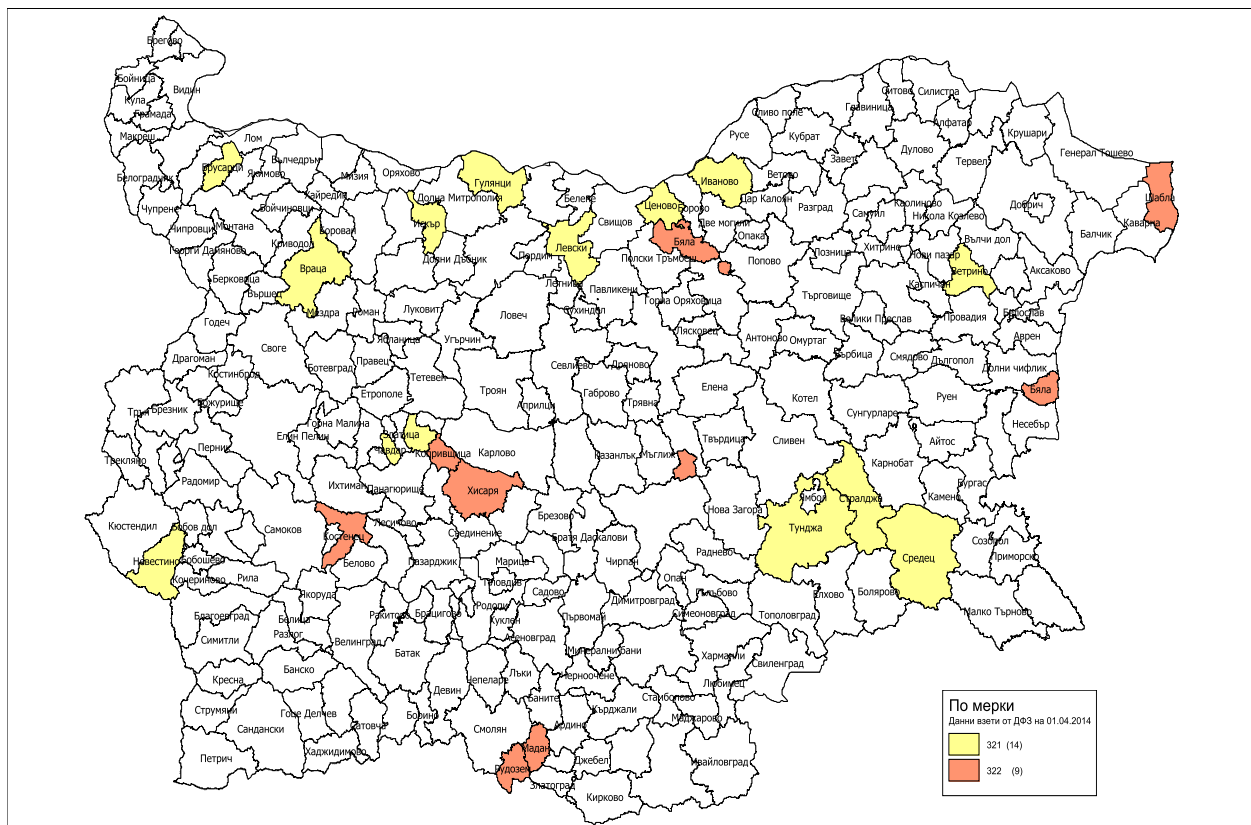
След 90-те години на 20-ти век, от началото на преходния период от социализъм към демокрация, читалищата имат възможност да възвърнат ролята си на граждански организации и културно-просветни сдружения. *Един от най-сериозните проблеми в периода на преход, както за читалищата, така и за развитието на местните общности, се оказват заличените традиции на гражданска инициатива и доброволното гражданско участие.*

Приложение 3. Анализ на публично-достъпната информация относно участието на читалищата в ПРСР 2013 и 2014 г.

За целите на анализа и доклада екипът на ЗУ на НСМ и експертите на ТРГ използваха публично достъпна информация от страницата ДФЗ¹⁵. Проучването на екипа към месец, юли 2014г. показва, че в периода 2009-2013 г. са одобрени 60 проектни предложения за реконструкция на читалищни сгради и обновяване на оборудване, по мерки 321 и 322 на обща стойност 33 928 969 лева. От тези 60 проекта, по 53 проекта бенефициенти са читалища, а по 7 проекта бенефициенти са общини, но за реконструкция на читалищни сгради. Средната стойност на един проект е в порядъка на 565 500 лева.

Проучването на базата данни с одобрени и финансирани проекти на читалища и общини, от страницата на ДФЗ, беше извършено и през месец април 2014г. от екипа на ЗУ на НСМ. Разгледани са 23 проекта, 14 проекта по мярка 321 и 9 проекта по мярка 322. През 2009 г. е одобрено плащане само на един проект на община за читалище, а 12 проекта на общини и читалища са разплатени през 2013г. През този програмен период 2007-2013г. се създава опит в екипи на читалищата за подготовка и управление на проекти и се тестват технически и документални пропуски в дейността на читалищата. 80 % от изпълнените проекти на и за читалища са на стойност от 250 000 до 550 000 лева.

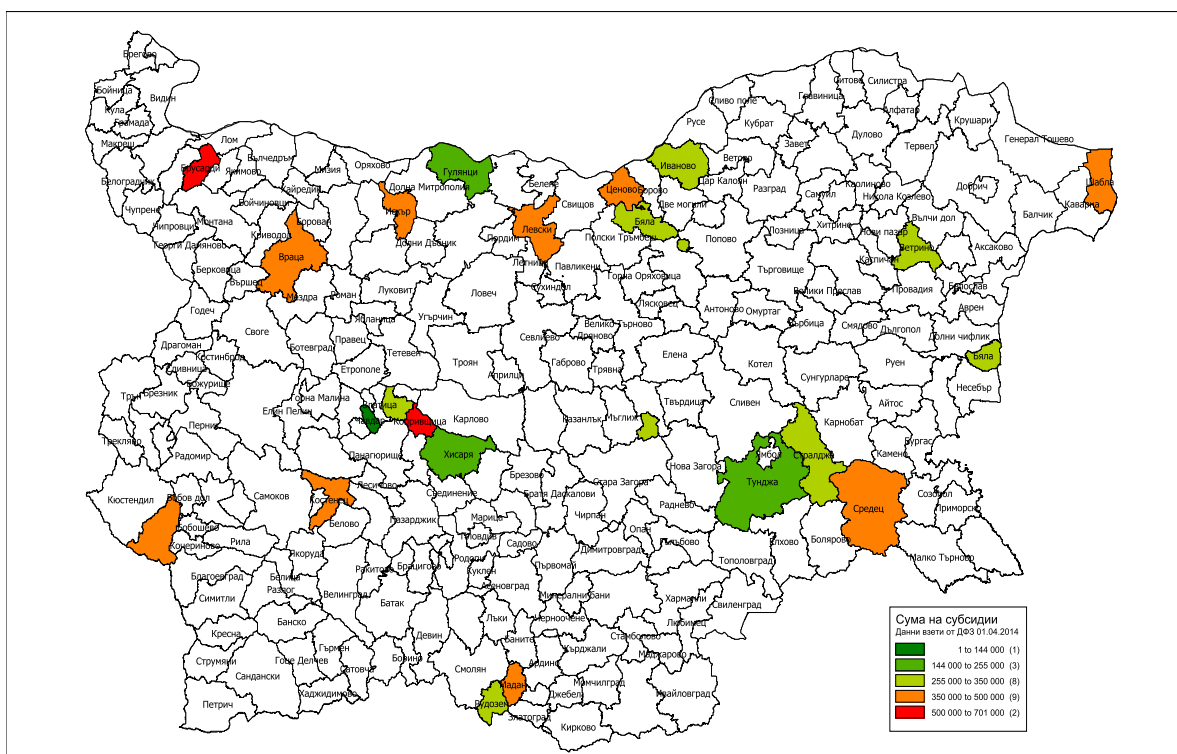
Карта 1: Читалищата по общини, които участват в мерки 321 и 322 от ПРСР¹⁶

¹⁵ <http://www.dfz.bg/> ;
<http://iacs-online.dfz.bg/apex/f?p=100:1:2950252600555678::NO;>

¹⁶ Изследването и картите са изготвени от Мартин Спасов – студент 4-ти курс в специалност Аграрна икономика, УНСС – стажант в екипа на ЗУ на НСМ;

Карта 2: Размер на финансирането, получено от читалищата и общини по мерки 321 и 322 от ПРСР 2007-2013

Карта 3: Година на сключване на договорите на проектите на читалищата (от 2009г. до 2013г.)

